ÉDES ANYANYELVÜNK

III. ÉVFOLYAM 1. SZÁM
1981. JANUÁR—MÁRCIUS
ÁRA: 9,50 FORINT

A szegedi József Attila Tudományegyetem

A tartalomból

Orr, száj, csőr

Az érzékelésről, de pontosabban

Pestiesen szólva?

Műemlékvédelem és névemlékvédelem

Töményebb lett a „feles" ?

Karinthy: Kaukázusi

Szerelem '80

A windsurf pályázat értékelése

Hogyan lejtsen a hangunk?

Határozat helyesírási szabályzatunkról

Leggyakoribb családneveink

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával.

A szerkesztő bizottság elnöke:
Lőrincze Lajos

Szerkesztő bizottság:
Deme László, Fábián Pál, Fülöp Lajos, Grétsy László, Kovalovszky Miklós, Ladó János, Rácz Endre, Somogyi Béla, Szathmári István, Szepesy Gyula, T. Urbán Ilona

Felelős szerkesztő:
Bencédy József

Szerkesztő:
Csatár Imre

A rajzokat Dallos Jenő és Kaján Tibor készítette.

Szerkesztőség:
Budapest, Majakovszkij u. 99. 1077
Telefon: 210-720

Kiadja: a Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó:
Siklósi Norbert igazgató

Megjelenik negyedévenként

Egy szám ára: 9.50 Ft
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál és a 'Posta Központi Hírlapirodánál (postacím: Budapest, V., József nádor tér 1. 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj: egy évre 38 Ft. Külföldiek részére előfizethető a „Kultúra" Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalatnál, H—1389 Budapest, postafiók 149.

Szolnoki Nyomda

Felelős vezető:
Gombkötő Béla igazgató

INDEX: 25 224
HU ISSN 0139—0457

Orr — száj — csőr

Németh László Utolsó széttekintés című nemrég megjelent művében azt olvashatjuk a nyelvújításról, hogy ennek nem a kontár szófaragás volt a legnagyobb hibája, hisz kifejező szavak lettek a leghajmeresztőbb tákolmányokból is, mint például a csőorrból: *csőr*. Bár nehéz elképzelni — teszi hozzá —, hogy a régi magyar nyelvnek ne lett volna szava a *csőr*-re.

Nos, próbáljunk felelni erre a kérdésre; hogyan mondták magyar nyelven a madár csőrét, mielőtt a nyelvújítás ezt a szót megalkotta. Jobban mondva nem is kell így személytelenül a nyelvújításról beszélni, mert tudjuk az alkotó nevét is. Bachich József írja 1821-ben megjelent, A legszükségesebb tudományok veleje című könyvében, hogy ő „bátorkodta" a *madár orrot* egy szóval *csőr*-nek nevezni, a *cső* és az *orr* összevonásából alkotván ezt a hamarosan általánossá, közismertté váló szót. Ezzel együtt már azt is megmondtam, hogy a régi nyelvben is volt neve a *csőr*-nek, csak nem egyetlen szó, hanem szószerkezet: *madárorr, a madár orra*. Arany János 1847-ben még nem ismerte (vagy ismerte de nem használta) a *csőr* szót, mert ezt írta a rab gólyáról: „Szárnya mellé dugta *orrát*, Messze nézne, de ha nem lát!" S a nóta is az *orr* mellett bizonyít: „Veres a libának *orra*, pedig sose mártja borba". De *száj*-nak is mondták a madár csőrét. Még manapság is énekeljük a nagy bécsi kaszárnyára szálló gólyáról, hogy „vizet hozott a *szájába* regruták számára".

Hát a Noé bárkájából kibocsátott galamb hol tartotta a zöld olajágat? Újabb bibliafordításaink szerint a csőrében. De a Károli-biblia régebbi kiadásaiban a galamb *szájában* van a leszakasztott olajfalevél. Hasonló módon a Káldi-féle bibliában is, amely a XVII. század első felében jelent meg először. Noé kibocsátotta a galambot, „az pedig megjöve hozzája estvére, zöld levelű olajfa ágat hozván *szájában*".

Egyéb adatokat is keresve: ki ne emlékeznék Heltai Gáspár állatmeséire? A hollóra, „akitől" a ravasz róka kicsalta a sajtot; vagy a gólya és a róka vendégeskedésére, amikor is a róka lapos tányérban, a gólya viszont kis nyílású edényben tálalja a vendégnek a lakomát? A hollónak nem a *csőréből*, hanem a *szájából* pottyan ki a sajt, amikor énekelni kezd, s a gólya (vagy ahogy Heltai nevezi: az *esztrág*) „az ő hosszú vékony *orra* miatt" nem tud a tányérból enni.

(Érdemes megemlíteni: az *orr* és *száj* helyét a *csőr* foglalta el, de az állandóan együtt emlegetett két testrésznév összeforrva is él a mai nyelvben: *orca*, régebben: *orrszá*.)

Tulajdonképpen valóban meglepő, hogy egy ilyen furcsa alkotású szó viszonylag rövid idő alatt köznyelvivé lesz, s a nyelvjárások is befogadják. Sőt, évszázadunkban már ki is bővült a jelentése. Ezelőtt vagy fél évszázaddal például én — mint afféle gyengébb focista — *csőrrel* rúgtam a labdába, azaz a cipő orrával. De már abban az időben szokás volt úgy is leinteni a folyton kotyogót: fogd be a *csőrödet*. Ami igen szép út: a madár szájától az ember csőréig. Még a költészetbe is bevonult ez a csőr: Mészöly Dezső fordításában az egyik Villon-vers (Ének a párizsi nőkről) visszatérő sora: „de legjobb a párizsi csőr". Idézem az „ajánlás"-t:

Jó Herceg, mindenek felett
A nagydíjat Párizs viszi.
Itáliát se emlegesd:
A legjobb csőr a párizsi.

L. L.

Tartalom:

L. L.: Orr, száj, csőr — B/II.
Kovalovszky Miklós: Halász Gyula emlékének — 1
Soltész Katalin: Országnevek és lakosságnevek — 1
Lőrincze Lajos: Az érzékelésről, de pontosabban — 2
Kemény Gábor: Így írunk mi — 2
Sz. F.: Sznobság a nyelvben — 2
Kecskés István: Pestiesen szólva? — 3
Simon Zoárd: Sillabuszból beszélgetünk — 3
Állatkerti bemutató — 3
Ördög Ferenc: Műemlékvédelem és névemlékvédelem — 4
Rácz Endre: Töményebb lett a „feles"? — 4
Bíró András: Elveszett szavaink — 5
Büky László: Ma is forr a világ! — 5
Fóris György: Szerelem '80 — 6
Mizser Lajos: Hány Velence van? — 6
Rónai Béla: Pótmondatrészek — 6
A windsurf pályázat értékelése — 7
Ladó János: A nevek világa — 7
L. J.: Leggyakoribb családneveink — 8
Deme László: Hogyan lejtsen a hangunk? — 9
Kurdi Péter: Ne ekkora dühvel! — 10
K. G.: Szilágyi Ferenc: A magyar szó költészete — 10
Karinthy Ferenc: Kaukázusi — 10
Kovalovszky Miklós: Szemle — 11
L. L.: Új anyanyelvi kaleidoszkóp — 11
Szende Aladár: Anyanyelvi nevelés a családban — 12
Vida Tamás: Képek és hasonlatok érvénye — 12
Nyelvi játékok — 13
Fábián Pál: Határozat helyesírási szabályzatunkról — 14
Novotny Júlia: A kérdőjel sem hibás — 14
Keszler Borbála: Van kiskapu — 15
Éber szemmel, füllel — 15
Kováts Dániel: A szép beszéd ünnepe — 16
Postaláda — 16

MAGYAR NYELV MÚZEUMA SZÓTÁRAK ÚJDONSÁG-SZOBÁJA

Halász Gyula emlékének

Lapunknak és a rádió régi nyelvművelő sorozatának címe idősebb olvasóink emlékezetében bizonyára fölidézi Halász Gyula nevét. Érdemes és népszerű munkása volt nyelvművelésünknek. Illő és méltó, hogy születésének századik évfordulóján fölelevenítsük alakját és működését.

A még félig német, félig már magyar fővárosban született 1881. április 17-én. Édesapja, Halász Imre, a századvég kiváló közírója. A családi környezet szelleme neveli beléje a magyar szó áhitatos szeretetét s a betű tiszteletét. Egyetemi éveiben a földrajztudományban mélyed el, s öröklött írói hajlama és stíluskészsége e téren érvényesül: számos híres földrajzi munkát és útleírást fordít le, könyvsorozatot szerkeszt, és népszerűsítő könyveket ír. Főként az ifjúság olvasta ezeket, s külön jelentőségük, hogy példás magyarságukkal, eleven, ízes stílusukkal vonzottak és neveltek.

Írói-fordítói-szerkesztői gyakorlata természetszerűen irányítja figyelmét a helyes nyelvhasználat, a csiszolt, élvezetes stílus fontosságára. Kifinomult s egyre fejlettebb érzékkel foglalkozik az élő nyelv változásaival, torz divatjelenségeivel. A Nyugatban már 1916-ban megjelentek a frontról küldött nyelvvédő írásai: a nyelvhibáknak üzent hadat — a háborúból. Később a Pesti Hírlap és a Magyar Nemzet közölte rendszeresen cikkeit, legszélesebb körű hatást azonban mint a rádió munkatársa és „nyelvi lelkiismerete" ért el. A 30-as években tartott előadásai — a mai rádiós ötpercek előzményei — az életből kiragadott találó nyelvi példák köré szőtt szellemes csevegések; ezek tették szállóigeszerűvé a kifejezést: *édes anyanyelvünk*.

Ezzel a címmel jelent meg 1938-ban előadásainak és cikkeinek gyűjteménye; a siker jeleként mindjárt két kiadásban.

A kényszerű félreszorítottság évei után a felszabadulással ismét bekapcsolódott Halász Gyula a nyelvművelésnek új problémák és feladatok megoldását sürgető munkájába. Újra kezdte rádióelőadásait, cikkeket írt a lapokba, lelkesen részt vett az Akadémia feléledt nyelvművelő tevékenységében. Sajnos, már csak az újrakezdésre futotta életidejéből. Utolsó cikke a Magyarosanban együtt jelent meg a hirtelen halálát gyászoló nekrológgal 1947-ben. A két háború közti nyelvművelésnek — Kosztolányi mellett — legismertebb és leghatékonyabb képviselőjét vesztettük el benne.

Mi a magyarázata hatásának és népszerűségének? Talán épp az, hogy nem tartozott a „céhbeli" nyelvészek közé. De tanult tőlük, tényfeltáró, körültekintő alaposságot, tudományos lelkiismeretességet, a nyelv életjelenségeit józanul vizsgáló, tárgyilagos szemléletet. Tájékozottsága, valóságérzéke és eszmei tisztánlátása pedig megóvta attól, hogy kövesse a koráramlat sodrában hangoskodó műkedvelő vagy botcsinálta nyelvvédőket, akik meggyőző felvilágosítás, okos tanács helyett megbélyegző fölénnyel ítélkeztek a nyelvi hibákról, sértő személyeskedéssel vagy dörgedelmes indulattal támadva elkövetőikre. Halász Gyula nem ilyen „harcosa" volt a nyelvnek, de éber ösztönű és éles szemű őre, aki azonban nem szuronyt szegezve és fenyegető hangon, hanem barátságos szóval fordult a közeledőhöz. Ezzel keltett bizalmat és érdeklődést, s mint a jó tanár, szórakoztatva tanított, és példájával nevelt. Friss kedélye, szellemes humora, stílusának közvetlensége és fordulatossága teszi írásait oly vonzóvá számukra is követendő mintaképpé.

Kovalovszky Miklós

Országnevek és lakosságnevek

Pálfy Józsefnek a lapunk múlt évi 4. számában megjelent cikkére szeretnék válaszolni.

Az országnevek és lakosságnevek viszonya, amely oly sok gondot okoz a külpolitikai újságíróknak, hírszerkesztőknek és bemondóknak, nemegyszer foglalkoztatja a nyelvművelőket is. Noha sokan idegenkednek az országnévből az *-ia* végződés elhagyásával alkotott *bolív, jordán*-féle elnevezésektől, ezek olyan természetesen illeszkednek a *dán — Dánia, portugál — Portugália, román — Románia* stb. sorozatba, hogy nincs jogcím a hibáztatásukra. Nem kell méltatlankodnunk tehát, ha netán „nigér", „libér" vagy „tanzán" lakosságról hallunk. Az *algíri* és *tuniszi* a ma csak városnévként, korábban országnévként is használt *Algír* és *Tunisz* származéka — úgy látszik, kár volt az országneveket *Algéria*-ra és *Tunézia*-ra változtatni, de hát ez már megtörtént. Kissé más a helyzet az *argentin*, a *palesztin* és a meglehetősen merészen csonkított *venéz* népnévvel: ezeket ugyanis nem *-ia* végű országnévből vonták el, így hibás analógiára adhatnak alkalmat; olykor hallhatunk is „Argentíniá"-t és „Palesztíniá"-t. Mégis a megszokás már szentesítette legalább az *argentin*-t és *palesztin*-t.

Ami a „német kérdés"-t illeti: ha a „politikai illem" nem engedi a *nyugatnémet*-tel párhuzamos *keletnémet* használatát, nincs más hátra, mint elfogadni népnév, lakosságnév gyanánt az NDK mozaikszót (előbb-utóbb talán „endéká" írott alakban), mint ahogy népnévvé fejlődött az államnév rövidítéséből eredt *szovjet* is. A mozaikszók elharapódzása nem kedvünkre való ugyan, de hiszen megszoktuk az *USA*-t is (igaz, mellette ott van az *[Amerikai] Egyesült Államok* név, és ez is használható jelzőként, pl. *USA-állampolgár*.

Semmiképpen nem helyeselhető a *Fülöp-szigeteki* alak. A többes szám jele nem tűr maga után semmiféle képzőt. Nyelvünk a többes számú földrajzi nevekből úgy alkot *-i* képzős melléknevet, hogy előbb visszaalakítja azokat egyes számúvá: *Kárpátok — kárpáti, Appenninek appennini, Pireneusok — pireneusi*, tehát egyértelműen: *Fülöp-szigeti*. Ami a többi *szigetek* utótagú államnevet illeti, szerencsésebb helyzetben vagyunk: a *szigetek* elem a félreértés veszélye nélkül elhagyható *(seychelles-i, comore-i, maldive-i)*. A Kartográfiai Vállalat kiadásában 1978-ban megjelent „Képes politikai és gazdasági világatlasz" a szóban forgó államneveket egyébként így írja: *Seychelle-szigetek* (nem Seychelles-sz.), *Comore-szigetek* vagy *Comorei Állam* (helyesebben: *Comore-i Á.*), *Maldív-szigetek* vagy *Maldív Köztársaság* — a *maldív* szót eszerint népnévként használja.

Soltész Katalin

Éber szemmel, éber füllel!

EJNYE, EJNYE!

Joseph Bonanno, Frank Tieri, Carlos Marcello maffiavezérek — vajon letartóztatták-e volna őket, ha nem lennének választások és ha Carter pártján állnának?

Az Ország-Világ 1980. október 22-i számában látható képszöveg aláhúzott kifejezésében nemcsak sajtóhiba, hanem durva nyelvhelyességi hiba is van. Éber szemmel olvasó beküldőjének (Nagy Mária, 1191 Budapest, Kisfaludy u. 45.) igaza van. Az *-e* kérdőszócska az összetett igealakokban mindig a segédigéhez kapcsolódik. Helyesen tehát így kellett volna írni a hibás kifejezést: LETARTÓZTATTÁK VOLNA-E ŐKET.

Az érzékelésről, de — pontosabban

— Olvastam lapjukban, amit az *érzékel* szóról írtak. Igazuk van, én sem fogom többé használni, s másokat is figyelmeztetek a hibára! — mondta nekem egy önkéntes és lelkes nyelvőr, kezében lobogtatva az Édes Anyanyelvünk múlt évi utolsó számát.

Örvendetes dolog, ha olvassák cikkünket; még nagyobb öröm, ha valamelyes foganatja is van figyelmeztetéseinknek. De azért: ne öntsük ki a fürdővízzel a gyereket is!

Az említett cikkben az *érzékel* ige helytelen használatáról írtunk. A maga helyén azonban helyes és szükséges ez az ige, használjuk hát bátran, csak tegyünk különbséget helyes és helytelen között. Ha azt akarjuk mondani: *látom, hallom, tudom*, akkor igazán fölösleges, hogy nagyképűen az *érzékelem* szót használjuk. Sőt, még az *érzem* helyett is fölösleges és nevetséges az *érzékelem*. De sok esetben igenis az *érzékel* fejezi ki jobban a mondanivalót.

Ezt olvasom a Népszabadságban (1980. dec. 14.): „Elmagyarázta, hogyan kell fejleszteni érzékeinket, hogy megtanuljuk *érzékelni* a valóságot. Éppen a műtárgy nézésekor ébrednek ezek az érzések." — Itt helyénvaló az *érzékel*. De már egy másik mondatban, a Népszabadságnak ugyanebben a számában? Arra a kérdésre, hogy az autósok vagy a gyalogosok közül kerülnek-e ki nagyobb számban a közlekedési balesetek okozói, illetve áldozatai, így kezdődik a válasz: „Szívesebben *érzékeltetnék* másfajta felosztást . ."

Galgóczy Erzsébet „Szent Kristóf kápolnája" című kisregényében ezt a mondatot olvastam: „Elmélyülten mormogta a mise textusait, és húsos orrcimpáinak élénk szimatolása s a szája körül föl-földerengő mosoly elárulta, hogy *érzékeli* a szűk ablakokon bevetődő júniusi napfényt és az oltár vázáiban illatozó friss rózsacsokrokat."

Miért jó, találó itt az *érzékeli*? Először azért, mert a júniusi napfény ránk tett hatásának felfogása, észlelése (appercipiálása) több érzékszervünk működésének eredménye, a *látom, érzem* stb. helyett találóbb tehát egy még általánosabb tartalmú ige. Méginkább világossá válik, hogy szükségünk van erre az általánosító, összefoglaló jelentésű szóra, ha a mondat befejező részére gondolunk, az illatozó rózsacsokorra. Amelynek jelenlétét már nem szemével, nem is bőrén át, hanem szaglószervével „érzékeli" az ember.

Ahogy ezeket a sorokat írom, éppen Simon István hangját hallom a rádióban (egy régi felvételről). A „szemmel és füllel *érzékelhető* világ"-ot emlegeti. Jogosan, pontosan.

Lőrincze Lajos

SZNOBSÁG A NYELVBEN

I.

Barszelóna, Sztokholm és Pari,
odakészül már Juli s Mari
avagy Julie és Märy s Daisy —
Bjudipeszt csak ámulva nézi!

II

Bár érte sznobunk el is verne:
maradsz nekem akkor is Verne,
ifjúkorom drága szerelme!
Ahogy megmaradt Wien is Bécsnek,
„Pari Párizsnak, Leipzig Lipcsének —
Nem sérti meg Frankhon fiát,
Jules Verne fénylő koszorúját
egy fura pannon v a dvirág

Sz. F.

ÍGY ÍRUNK MI

MÁR ESETT SZÓ ennek a sorozatnak egyik korábbi cikkében arról, hogy még a tudományos stílus sem marad mentes a hivatali zsargon kórokozóitól. A bürokratanyelv beszüremlése elsősorban a gyakorlati élettel közvetlenebbül érintkező műszaki tudományok képviselőit fenyegeti. A példát egy olyan szakcikk végéről másolom ide, amely a számítógépeknek az államigazgatási és jogi munka korszerűsítésében való felhasználásával foglalkozik: *„Ezekben a kérdésekben az Intézet feldolgozási tapasztalatait és eredményeit készséggel bocsátjuk az érdeklődők rendelkezésére, azonban azok megoldását egyedül biztosítani nem tudjuk."*

Sokat kárhoztatott, mégis makacsul kitartó sajátossága a hivatalos stílusnak, hogy az amúgy is hosszú, tekervényes mondatok legvégére hagyja a közlés magvát, lényegét: az állítmányt. Ez jórészt a körmondatokban való fogalmazás kedvelésének tudható be. Az állítmánynak a mondat végére való száműzését — mondhatni „elrejtését" — főleg azért helytelenítik a nyelvművelők, mert megnehezíti az olvasó (és különösen a hallgató) dolgát. Könnyebben érthetővé és ezáltal hatékonyabbá válik közlésünk, ha a „címzettnek" nem kell az utolsó szóig várnia a lényegre. Ne kockáztassuk, hogy megunja a várakozást az állítmányra, és menet közben, még a cél előtt abbahagyja az olvasást vagy a hallgatást!

Érdemes lenne hát az idézett szövegben is egy kissé előbbre hozni az állítmányt a tárgy(ak) elé, mégpedig mind a két tagmondatban: „Készséggel *bocsátjuk* az érdeklődők rendelkezésére az Intézet *tapasztalatait* és *eredményeit*", s még inkább itt, a mondat végén: „. . . azonban (de) egyedül *nem tudjuk biztosítani* azok *megoldását*".

. . . AZOK MEGOLDÁSÁT? Vajon mikét? — kérdezheti, teljes joggal az olvasó. Hiába pontoskodik a mondat írója a mutató névmási birtokos jelző kitételével, az *azok* semmivel sem teszi világosabbá, minek a megoldásáról van szó. Az előzményben előforduló négy többes számú főnév *(kérdések, tapasztalatai, eredményei, érdeklődők)* közül én a legelsőre tippelek. Ám ezt egy kicsit érthetőbben is közölhetné velünk a szöveg. Például így: *„Az Intézet készséggel bocsátja az érdeklődők rendelkezésére* (ez a szórend is jó: *készséggel az érdeklődők rendelkezésére bocsátja) feldolgozási tapasztalatait és eredményeit, de egyedül nem tudja megoldani ezeket a kérdéseket (nem tud megoldást találni minden kérdésre, nem tud megbirkózni minden nehézséggel* stb.)."

Így legalább egy füst alatt megtakarítunk egy felkapott divatszót is. Természetesen a *biztosítani* szóra gondolok. Ez és a hozzá hasonló papírosízű kifejezések hovatovább uniformizálják közéleti nyelvünket. Lassan már ott tartunk, hogy mindenki és mindent *biztosít*. Ha egy illetékes megígéri, hogy nyáron lesz elég sör, vagy hogy az ősszel idejében elkészülnek az iskolák tatarozásával, a világ minden kincséért sem fogalmazna másképpen, mint így: *„Biztosítani* fogjuk a sörből a fogyasztói igények kielégítését", ill.: *„Biztosítjuk* a felújítási munkák határidős elvégzését".

A *biztosít* ige mindenes voltát mi sem mutatja jobban, mint hogy eredeti környezetéből, a hivataloskodó zsargonból egyre inkább átszivárog más nyelvi rétegekbe is. Az elemzett mondat tanúsága szerint előfordul a szaknyelvben, s legutóbb már egy reklámszövegben is találkozhattunk vele: „A rágógumi üde leheletet *biztosít!*" Jellemző e szavunk agyonhasználtságára, hogy még a közhelyszótárba is bekerült *(biztosítja* valaminek a kedvező alakulását, edzési, utazási, fürdési, sétálási, játszási stb. lehetőségeket *biztosít)*.

VALAMENNYIÜNK ÉRDEKE, hogy ez a mindenes divatszó ne verjen gyökeret a tudományos stílusban is. Épp elég baj, hogy a hivatali zsargon (újra)termelőinek nem akaródzik leszokni róla. Mi azonban, mint láttuk, nagyon is jól megvagyunk nélküle.

Kemény Gábor

Pestiesen szólva?

Az utóbbi időben a rádiónál, televíziónál, újságoknál dolgozó — főként a fiatalabb korosztályhoz tartozó — riporterek és újságírók kedvenc szavajárása lett a *pestiesen szólva* kifejezés. De a példa ragadós. Nem maradnak el mögöttük riportalanyaik sem, akik között a társadalomnak szinte minden rétege képviselve van.

Milyen kifejezésekre mondják azt, hogy „pestiesen szólva"? Íme közülük néhány:

„Erre mondják pestiesen: *egy versenyző ne újságot olvasson, hanem versenyezzen...*" (Magyar Ifjúság, 1979. 36. sz. 44.); „Az olimpiai jégkorongtorna pestiesen szólva *zsinórban szállítja a fordulatokat.*" (Táskarádió, 1980. febr. 24.); „A belga játékosügynökök pestiesen szólva *ráharaptak* a magyar játékosokra." (Táskarádió, 1980. febr. 24.) Hasonló módon a „pesties" minősítést kapták — egyebek között — ezek a szavak, kifejezések is: *átver, átráz, elcsór, betartott nekünk, bejátsszuk nekik* ezt a lehetőséget stb.

Véleményem szerint a fenti szavakat, kifejezéseket bármely magyar ember mondhatta volna, ehhez nem szükséges, hogy valaki pesti legyen. mert Nemesmedvestől Battonyáig úton-útfélen hallhatjuk őket.

A magyar nyelv viszonylag egységes. Vannak úgynevezett tájszavaink, de pesti tájszavak még a nagyon alapos Új Magyar Tájszótárban sem szerepelnek. Mi a bizonyíték tehát arra, hogy ezek a „jópofa" mondások Pesten születtek? Semmi.

Az említettek között van néhány tömör és találó kifejezés, amely már elég régóta — mondhatjuk bátran — gazdagítja a magyar nyelvet. Kétségtelen, hogy hallunk máskor olyanokat is, melyek a nagyváros aszfaltján születtek *(tarhál; lejmol)*. De biztosra vehető, hogy ezeket az argó kifejezéseket a pestiek sem érzik magukénak.

Az viszont már érthetetlen, mikor egy-két, magát büszkén pestinek valló honfitársunk úgy próbál „elsütni" néhány nyelvi förmedvényt, hogy hozzáteszi: „pestiesen szólva". Ezzel azt hiszi, hogy még humoros is volt. Pedig dehogy!

Egyik népszerű humoristánk kedvenc szavajárása volt ez a „pestiesen szólva". Tőle nem vettük komolyan, hiszen mindig viccelődött. Talán ezt is annak szánta.

De nemrégen éppen a rádióban jelentette ki a humor egyik jeles képviselője, hogy pesti humor nincs, csak magyar humor van. Ez a megállapítás a nyelvre is vonatkozik. Pesti nyelv nincs, csak magyar! És vigyázzunk rá.

Kecskés István

Sillabuszból beszélgetünk

Mindennapos látvány az a hozzászóló, aki értekezleteken zsebéből papirost ráncigál elő, és pár perces mondókáját onnan olvassa. Az újságíró, aki röpke hírmagyarázatát a tévében nyíltan vagy leplezve, szemlesütő szemérmességgel fölolvassa, a szónok, aki... de hagyjuk.

Az ántivilágban a szónoklás népének neveztek minket.

Ma kinek jutna eszébe ilyesmivel gyanúsítani bennünket? Leküzdöttük ezt a nemzeti rossztulajdonságot, sikeresen. Felolvasó nép lettünk!

Azt mondják, hajdanán Wekerle Sándor az ország költségvetését, összes számadatával, fejből ismertette a Parlamentben. Elismerem, rendkívüli teljesítmény. Nem is effélét kívánna a hallgató. Csupán annyit, hogy becsülje meg közönségét, aki nyilvánosan szerepel, aki nyilvánosságot kér vagy kap. Aki nem tud szabadon fogalmazni, tanulja meg beszédét, hozzászólását. Talán így tömörebb, magvasabb is lesz. Ne sillabuszból tolmácsolják házasságkötéskor a szívből jövő jókívánságokat és bölcs tanácsokat, temetéseken ne olvassák a gyász kegyeletes szavait.. Ha valaki nem tud nyilvánosan beszélni (nem szégyen), ne vállaljon közszereplést. Aki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul — vagy tanuljon meg!

Időnként rémálom környékez meg, melyben Kossuth apánk a zsebébe nyúl, akkurátusan előszedi papirosát, és olvasni kezdi, hogy e percnek irtózatos nagyszerűsége szorítva hat le keblére, papírjából recitálja, hogy a haza veszélyben van, és sillabuszból ígéri meg, hogy Magyarországot a poklok kapui sem fogják megdönteni!

Simon Zoárd

Állatkerti bemutató

Munkatársunk, Lengyel Kinga az állatkertben sétálva az egyik ragadozó ketrecén a következő feliratot „észlelte"

OCELOT

Közép- és Dél-Amerikában él.

Húsevő macskaféle ragadozó.

A sűrű, elhagyatott erdőket kedveli, ahol alkonyatkor és éjjel jár zsákmánya után.

Jól úszik. Magányosan él.

Pupillái tojásdad alakúak. Gereznája miatt gazdasági jelentőséggel bír.

Állati! — mondta fiatal munkatársunk. Hogy ez az elegáns, kedves macska mi mindent tud! Még gazdasági jelentőséggel is bír! Képzelem, hogy irigyli a tigris meg a párduc! De már csak ezért is lehetővé kellene tenni neki, hogy méltóképpen, valami vonzóbb, „humánusabb" felirattal mutatkozzék be...

Hogyan lehetne ocelotunk ketrecének feliratát kijavítani, stílusosabbá, szebbé, jobbá tenni?

Próbálja meg az olvasó! A legjobb átiratokat közöljük és díjazzuk. Beküldési határidő: 1981 április 1.

A szerkesztőség

Éber szemmel, éber füllel!

CSODABOGÁR

MERKUR Személygépkocsi Értékesítő Vállalat Győri Kereskedelmi Üzemegysége

FELVESZ:

- **érettségizett, gépírni tudó adminisztrátort** (meghatározott időre szóló munkaszerződéssel),
- **gépkocsi fényezőt,**
- **rendszámtábla nélküli gépkocsivezetőt,**
- **gépkocsi szerelőt,**
- **vízkezelőt,**
- **betanított munkást.**

Jelentkezés: Győr, Szérüskert u. 2–10.

Mint a győri MERKUR Vállalatnak a Kisalföld 1980. november 21-i számában közzétett hirdetéséből kiviláglik, elgépiesedett korunkban már a gépkocsivezetők is rendszámtáblát viselnek a... hol is? Talán a sapkájukon, esetleg az ingükön. Ha ugyanis nem így volna, akkor bizonyára nem keresnének lámpással, azaz nagy alakú hirdetésben olyan gépkocsivezetőt, aki még nincs ellátva rendszámtáblával. Vagy nem erről van szó? Hanem arról, hogy rendszámtábla nélküli gépkocsikra keresnek vezetőt? Az egészen más, de akkor talán ezt kellett volna írni!

Pagonyi Zoltánné szanyi, továbbá Legéndi Gábor és Sarkadi Mihály győri olvasónk levele alapján közszemlére bocsátja:

GRÉTSY LÁSZLÓ

NYELVÜNK VILÁGA

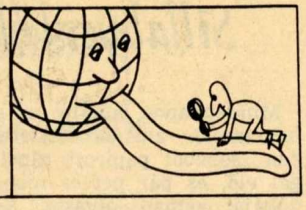

Műemlékvédelem — névemlékvédelem

RÉGI PATIKANEVEINKRŐL

A címbe foglalt és ezúton elfogadásra javasolt új névtudományi műszót (*névemlék*) a *nyelvemlék* mintájára azért alkottam, hogy könnyebben kifejezhető legyen az. amit a Magyar Nemzet című napilapunk olvasói és levelezői kívánnak: ne csak a műalkotás jellegű épületek és régi patikabelsők részesüljenek védelemben, hanem az arra érdemes olyan patikanevek és egyéb cégérnevek is. amelyek több száz éves koruk és művelődéstörténeti tartalmuk révén épp olyan becses emlékei múltunknak, akárcsak maguk az épületek vagy szobabelsők.

Hogy egyes régi utcanevek miért érdemelnek védelmet, arról Kálmán Béla akadémikus több ízben és több helyen kifejtette véleményét. Én meg ezúttal arra szeretnék rávilágítani, hogy miről vallanak eltűnt patikaneveink, azaz milyen történelmi, művelődés- és társadalomtörténeti mozzanatok játszottak szerepet e nevek megjelenésében, majd széles körű elterjedésében.

Patikaneveink legrégibb rétege a heraldikából (címertanból) jól ismert állatok nevei (*Arany Szarvas, Egyszarvú, Gólya, Pelikán, Hattyú, Fehér Oroszlán, Fekete Sas* stb.) Ezek már a XVI—XVII. században megjelentek, és elsődleges céljuk az volt — mint minden cégérnévé —, hogy útbaigazítsák a rendszerint írni-olvasni nem tudó beteget. Ugyanebből az időből való Pécsnek a *Szerencsenhez* címzett, 1697-ben alapított patikája is. Ez a név arra utal — amit ugyan más forrásból is tudunk —, hogy patikusaink zöme a XVII. századig olasz, illetőleg mór származású volt.

Mellettük már a XVII. században megjelennek a nemzeti és a hazafias nevek (*Magyar Korona, Szent István, Magyar Király* stb.), ezek aztán a XVIII. és a XIX. században *Széchenyi István, Bethlen Gábor* és más közismert és köztiszteletben álló személyek nevével egyre gyarapodnak.

Mivel Magyarországon a XVIII. század közepén a legtöbb patikát a jezsuita rend alapította, kézenfekvő a magyarázat, miért viselte 1899-ben 162 patika a *Megváltó*, 12 az *Üdvözítő*, 4 pedig a *Salvator* nevet, azaz e rend védőjének, Jézusnak a megnevezéseit. A jezsuiták mellett a ferencesek és az irgalmasok alapítottak és működtettek még nagyobb számú patikát. Az irgalmasok valamennyi patikájukat — nálunk is és más országokban is — a rendjük jelvényében szereplő *Gránátalmához* címezték. (A ferences patikáknál nem tapasztaltam efféle tendenciát, sőt Nagykanizsán a *Fekete Sas* volt a tulajdonukban.) — Ugyanebben az időben — tehát a magyar egyházi barokk kiterjedésének időszakában — jött divatba a *Szentháromság*, a *Szentlélek*, az *Őrangyal*, továbbá számos olyan patikanév, amely Szűz Máriára utal, valamint a *Szent Rókus* és a *Szent Rozália*. Ezek szemlátomást összefüggenek az időnként családi, sőt nemzeti tragédiákba torkolló pestisjárványokkal is, mivel a fenti két szentnek, valamint a Szentháromságnak a kultusza e járványok idején különösen nagy volt.

A klasszicizmus XVIII. század végi és XIX. század eleji magyarországi virágzása patikaneveinkben is tükröződik. Ugyanis ekkor jelennek meg a patikák portáljain a gyógyítás görög és római védőistenei, valamint ezek jelvényei: *Aesculap, Hygieia, Kígyó, Apolló, Minerva, Mérleg* stb.

KUTYAÜTŐ

Az *Opera* (Bp., az Operaház mellett), a *Szent Flórián* (Bp., Flórián tér) és más ide vonható nevek meg arra hívják fel a figyelmünket, hogy nemcsak a patika címe lehet egy-egy utcanév keletkezésének az indítéka (mint például a *Kígyó patika*, amelyről a *Kígyó utca* és a régi *Kígyó tér* kapta a nevét), hanem a patika is fölveheti az utcának a nevét, amelyben működik. Ez a típus a két világháború között Budapesten sok-sok újabb névvel gyarapodott (pl. *Bazilika, Országház, Belvárosi, Oktogon, Nyugati, Deák Ferenc*, a Deák Ferenc utcában stb.), aminek föltehetően az volt az oka és célja, hogy nevükkel útbaigazítsák — pontosabban, magukhoz irányít-

Töményebb lett a „feles"?

FELES

Évekkel ezelőtt a szegedi restiben arra figyeltem föl, hogy az inni vágyók közül sokan *feles*-t rendelnek. Kíváncsian vártam, mit hoz a pincér. Hozott is csakhamar semmi mást, mint — kisfröccsöt. S valóban, Bálint Sándor szótára is így tudja: Szegeden és Szeged környékén a *feles* mint innivaló 'az egy deci borból és egy deci szódából való fröccs neve'.

Az Új Magyar Tájszótárnak készülőben levő második kötetéből az is kiderül, hogy az ország más vidékén is él a *feles* ebben a jelentésben. Utal a szótár Kovács Ferenc nyelvész kollégánknak a disszertációjára, amelyben a Tolna megyei Döbrököz falu lakosságának a szókincsét vizsgálja. Itt a következőket olvashatjuk: „Külön színt jelent a falu nyelvében a kocsmázók, a *trinkolók*, a *vinkózók* nyelve. ... Az olyan elnevezések, mint a *házmester, tréfa, hosszúlépés, veres, papramorgó* e nyelv tartozékai." A továbbiakból kiderül, hogy itt a *tréfa* italnév *feles* vagy *felesfröccs* alakban is előfordul, s helyi jelentése: 'két deci szódásbor, feles keverési arányban'.

A *feles*-t ilyen jelentésben a köznyelv nem ismeri, értelmező szótáraink nem említik. A szódával különböző arányban és mennyiségben kevert bor szokásos elnevései azonban megtalálhatók mind a hétkötetes értelmező szótárban, mind pedig a kéziszótárban. A népnyelvi *feles*-nek itt — mint már említettem — a *kisfröccs* felel meg (egy deci bor meg egy deci szóda), s társai a következők: *nagyfröccs* (két deci bor meg egy deci szóda), *hosszúlépés* (egy deci bor meg két deci szóda), s a tréfás-bizalmas hangulatú *házmester* (három deci bor meg két deci szóda), s a jelentésük itt-ott eltér ezektől.

S vajon mi lett a *felessel*? Ez is bekerült a köznyelvbe, mégpedig főleg a nagyvárosi beszédbe, csakhogy megváltozott, „logikusabbnak" látszó jelentésben. Ha egyébként nem tudnám, már két tévéjátékból is fölfigyelhettem volna rá, hogy a mai köznyelvben a *feles* szó fél deci pálinkát jelent. Az egyik szilveszteri kabarében a Szeszcsend című bohózat hőse így beszélt: „Ha az ember belök három *felest*..." Zimre Péter egyik tévéjátékának a szereplője pedig „egymás után itta a *feleseket*". Mindkét esetben nyilvánvalónak látszott, hogy itt egyáltalán nem a kisfröccsről esik szó. Bizony, töményebb lett a feles! De olyan frissen, hogy szótáraink még nem vehették tudomásul.

Maga a folyamat nem meglepő, legföljebb az erőteljes jelentésváltozás (vagy talán az sem, tekintettel a — sajnos — megváltozott italozási szokásokra, a töményebb szesz kedvelésére). Egyébként a nagyvárosi nyelv nemegyszer szív föl magába tájszókat. Napjainkban lett Budapesten és országszerte ismertté a napraforgót jelentő *szotyola*, amely eredetileg dunántúli tájszó. Hasonló karriert futott be a 'semmirekellő' jelentésű *kutyaütő*, amely főleg a beszélt nyelv alsóbb rétegeiben használatos; ez meg a Dunától keletre eső tájakról került be a városok nyelvébe.

Rácz Endre

sák — a medicínát vásárlót.

A helyi történelmi, irodalmi hagyomány ápolásának eléggé szerencsétlen formáját láthatjuk a mohácsi *II. Lajos magyar király*, a kápolnásnyéki *Vörösmarty* és a szigetvári *Zrínyi* nevű patikák XIX. század végi megjelenésében.

Nem folytatom tovább a névtípusok fölsorakoztatását, mert úgy vélem, az elmondottakból is nyilvánvaló, miért csatlakozom én is, mint a névtudomány egyik munkása mindazokhoz, akik a közelmúltban restaurált *Kígyó patika* nevének a visszaállítása, általában a gyógyszertáraknak megfelelő elnevezése s ezen belül egyes régi patikanevek felújítása mellett szólnak. A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum igazgatóságának a Magyar Nemzetben (1980. december 5-én) közzétett tájékoztatásából örömmel értesülhettünk arról, hogy ez a folyamat megindulóban van.

Ördög Ferenc

Elveszett szavaink

Elvesztek.

Valahol a dagályosság, körmönfontság útvesztőiben. Leírva még olykor találkozom velük valamely szépirodalmi műben, de a rádióban sem *tavaly*, sem az *idén* nem hallottam kiejteni egyiket sem. És mi lesz velük *jövőre*? Ki tudná azt *ma* megmondani. A tévériporterek és -bemondók is megfeledkeztek róluk.

Igen, Kedves Olvasó, a fent dőlt betűkkel szedett szavainkról van szó. Mostanában, — nehány esztendeje ennek —, nem hallom és nem olvasom fenti szavainkat. Mi helyettesíti őket?

A *tavaly* helyett pl. így szokták mondani és írni: *a tavalyi évben*. Az *idén* helyett pedig: *az idei esztendőben*, a *jövőre* helyett meg így: *a következő évben*, vagy *az elkövetkezendő esztendőben*. Hivataloskodva: *tavaly* helyett: *az elmúlt évi tervidőszakban*. Aztán: *jövőre* helyett: *az elkövetkező évi tervciklusban*. A *ma* vagy *napjainkban* helyett gyakran felbukkan: *a most folyó időszakban*.

Soroljam tovább a példákat? Állításaimat bárki könnyedén ellenőrizheti aznapi lapjainkból vagy a tévéhíradó aznapi adásából. Mert az ügyeletes tévériporter nem így teszi föl a kérdést: *„Hány téglát gyártunk az idén és mennyit jövőre?* Nem, mert ez így túlságosan is magyaros, világos és szabatos lenne. Bonyolultan, nyakatekerten kérdez: *„Az idei tervidőszakban hány tégla gyártására mutatkozik kapacitás, és az ezt követő tervévben milyen mennyiségű téglagyártás lesz előirányozva?*

S amilyen a kérdés, olyan a felelet. A riportalany is „igyekszik" hivataloskodva válaszolni. Mezőgazdasági jellegű riportokban ez még fülsértőbb. Kifejező erejű szavaink legtöbbje itt is elveszett. Ezek az igéink például: *szánt, vet, arat, betakarít*, csak bonyolult szóösszetételekben fordulnak elő.

Mert a riporter nem így kérdez: — *Elvetették-e az őszi gabonákat?* —, amire a válasz így hangzanék: — *Igen, október huszadikán az utolsó táblánkat is bevetettük, tehát mind az ezerhatszáz hektáron földbe került a mag.*

Nem. Helyette kb. így hangzik a kérdés: — *Végeztek-e az őszi gabonák vetésével?* — A válasz: — *Október huszadikán végeztünk az őszi gabonák vetésével, s a tervnek megfelelően ezerhatszáz hektár terület viszonylatában bevégeztük a vetési munkálatokat.*

Mert így bonyolultabb, hivatalosabban hangzik. Ilyenformán napilapjainkban, a szaksajtóban, a rádióban, a televízióban a mezőgazdasági üzemek dolgozói *nem vetnek*, hanem *végzik a vetési munkálatokat, nem aratnak, szántanak* stb., hanem *végzik az aratást, a szántást* stb.

Bizonyos esetekben — nem tagadom — helye van a hivatalos kifejezésformának, hiszen a mezőgazdasági munkafolyamatok bizonyos szakaszokra oszlanak és tagolódnak, amely munkafolyamatokat „végezni" szokás. De a természetes, köznapi beszédben nincs helye a nyakatekert, hivataloskodó hangnak.

Jó lenne, ha rátalálnánk kifejező erejű szavainkra. És inkább az *idén*, mint *jövőre*. Ha már a *tavalyi* lehetőségeinket elvesztettük.

Bíró András

STÍLUSOSAN, HATÁSOSAN

MA IS FORR A VILÁG!

Egyik nemrégiben megjelent versében, a József Attila megvalósult reménye című-ben Juhász Ferenc így ír: „[vágyta, hirdette, tudta[Ezt a második, igazi megszületést. Amikor a pikkelyes szörnydög- / Történelem illatos, virágszívű emberiséget szül. Amikor a világ- / egyetem-virág megszületik. De nem gyásztalanúl! De ez csak / példázat volt. Egy példája a másképmegvalósítandónak. Hisz ma / is forr a világ!" (Új Írás, 1980. 6. sz. 4.)

Bizonyára több olvasó emlékezetében felötlött: a *forr a világ* kifejezés ismerős valahonnan. S valóban, hasonlót írt 1807-ben Berzsenyi Dániel A' magyarokhoz szóló ódájában: „Forr a' világ' bús tengere, oh Magyar! / Ádáz Erynnis' lelke uralkodik, / 'S a' föld lakójit vérbe-mártott / Tőre dühös viadalra készti" (Összes művei I., 74). — Emlékezni lehet e kifejezésre Füst Milán Kutyák című költeményéből is: „Lobogva forrsz világ és minden reggel újra. Oh ez nem panasz. De mégis nem tanulsz? A csillogó szerszámot felveszed?" (Összes versei, 82.)

Talán a három költő műveiből vett rövid idézetekből is látható, hogy ezekben a stílushatást a *forr* ige használatának különössége eredményezi. Ennek az igének első jelentése: 'folyadék hevítés következtében kezd légneművé válni, s a buborékokban távozó gőz hatására mozgásban van' (az ÉrtSz. alapján), például: *forr a víz, forr a tej*. Lehet ez a mozgás annak a következménye, hogy a folyadék tulajdonságai megváltoznak, például: *forr a must*. Ebben az esetben a *forr* ige (második) jelentése: 'cukrot tartalmazó folyadék a benne végbemenő vegyi változás következtében belső mozgásban van; erjed'. A két különböző jelentést nyilvánvalóan az kapcsolja össze, ami mindkettőben közös, vagyis a 'folyadék mozgásban van' szemantikai jegy. Az effélék mintájára a beszélő összekapcsolhatja a *forr* igével azokat a dolgokat, jelenségeket — szinte a természet, a társadalom és az emberi gondolkodás bármely köréből —, amelyekre hasonló mozgás a jellemző, főképpen ha e mozgás valami belső változást is eredményez(het). Ezeknek az összekapcsolódásoknak a révén újabb jelentése alakult ki a szóban forgó igének. E harmadik jelentés még érezhetően átvitt értelmű: 'nyugtalan, izgatott mozgásban van, forrong', s elsősorban a költői, szépirodalmi nyelvhasználatban élnek vele. Tulajdonképpen ezt a harmadik jelentésű *forr*-t találjuk a Berzsenyi-vers nyitósorában meg a Füst Milán-i és Juhász Ferenc-i idézetekben is.

A Berzsenyi-költeményben a világ tengere forr, s a költő azt kívánja, hogy e tengeren „[...] lebegő hajónk / A' bölcs tanács 's kormány' figyelmén Állni-tudó legyen a' habok közt." A hajó — antik hagyományok alapján — a nemzetet. a Berzsenyi megszólította magyarokat jelképezi, a világ bús tengere pedig azokat — a versben később leírt — eseményeket, melyek ezer veszélyt jelentenek a hajó számára. S éppen ezeknek a veszedelmeknek a felidézője a *forr*, hiszen a nyugtalan, izgatott mozgásban levő tengeren valóban nehéz helyzetben van a magyarság hajója. A Füst Milán verséből vett részletben, de a vers egészében sem figyelhető meg, hogy a költő a *forr* átvitt értelmű használatára valami fogódzót adna az olvasónak az értelmezéshez, amint a tenger—hajó szimbolikával Berzsenyi tette. Füst avval teszi hatásossá az ige átvitt jelentésű használatát, hogy közvetlenül a *világ*-hoz kapcsolja, valamint avval, hogy a *forr* igével kifejezett állapotról további részletezést nyújt: „Lobogva forrsz világ". A *lobogva* igenévvel adott részletezés azonban a *forr* első, nem átvitt jelentéséhez tartozik szemantikailag, ugyanis a *lobog:* 'bugyborékolva forr'. Ezzel mintegy erősíti, felújítja a szóképben rejlő belső feszültséget: el is tereli, ugyanakkor rá is irányítja a figyel-

met a *forr* első, nem átvitt és második, átvitt jelentésére. Ezáltal az olvasó maga is gondolkodva-alkotva értelmezi és élvezi a művészi szöveg jelentését és szépségét, — vagyis a szövegben levő stílushatás hiánytalanul érvényesül.

Lényegében azonos szerepű a Juhász Ferenc költeményében említett *forr a világ* metafora is. Más költőink szintén felhasználták műveikben a most tárgyalt átvitt értelmű igét. Juhász Gyula a költői nyelvét feldolgozó szótár tanúsága szerint például ezt írja egy helyütt. „új ige forr, mint részegben a bor!" (JuSz. 293.) Petőfi Sándor életművének szókészletében ugyancsak megtalálható, például „utcákon... mint a champagnei bor Az élet, a sürgő világ pezsegve forr" (PSz. I, 1072).

A most Berzsenyitől Juhász Ferencig sorakoztatott példák a magyar líra nyelvi folytonosságát szemléltetve arra is figyelmeztetnek: hatásosan, stílusosan írni és szólni nemcsak új, egyéni alkotású, egyszeri előfordulású kifejezésekkel lehet, hanem nemzeti nyelvünk legnemesebb hagyományaiban gyökerezőkkel is.

Büky László

Pótmondatrészek

Régi tapasztalat, de tudományosan is könnyen bizonyítható igazság, hogy ugyanaz az ember ugyanarról a témáról ugyanannak a beszédpartnernak másként szól élőszóban és másként írásban. A szakmabeliek ezt úgy mondják, hogy van beszélt nyelvi és van írott nyelvi stílus; a kettő észrevehetően különbözik egymástól.

Ezt a tételt bizonyítja a következő jelenség. Mindannyiunknak ismerősek ezek a mondatok: „A probléma *az* fennáll"; „A rádió *az* már régóta harcol ellene"; „A jó kereskedő *az* tudja"; „A helyesírásnak az egysége *az* nagyon fontos"; „A hangváltozások *azok* több évszázad alatt mennek végbe".

Minden idézett példánkból az *az*, illetve az utolsóból az *azok* szót emeltük ki. Nem szükséges a mondatelemzésben való jártasság annak megállapításához, hogy az *az* és az *azok* ugyanolyan szerepű mondatrész, mint az előttük álló szó, vagyis alany. Valamennyi példamondatban az *az* nem egyéb, mint az előtte levő *probléma, rádió, kereskedő, egysége, hangváltozások* megismétlése egy náluk sokkal határozatlanabb tartalmú szóval. Ezért az *az, azok* elhagyása semmit nem ront a mondatok érthetőségén, sőt ezek stilisztikai, nyelvhelyességi szempontból fésültebbé, igényesebbé, választékosabbá válnak. Mivel a kiemelt, határozott tartalmú szavak *(probléma, rádió* stb.) alanyként szerepelnek a mondatban, az utánuk következő *az, azok* csak pótlékai az alanynak, ezért a nyelvhelyességi irodalomban „pótalany" néven ismerik őket.

Pótmondatrészként azonban nemcsak az alany fordul elő, hanem hasonló gyakorisággal a tárgy és a határozó is. „A pénzt *azt* szereti"; „Ferit *azt* láttam"; „A leckét *azt* elfelejtetted megtanulni". — Napnál világosabb, hogy a felsorolt mondatokban az *azt* tárgy, de „póttárgy", s a pótalanyhoz hasonlóan a mondat értelmének legcsekélyebb károsodása nélkül elhagyható.

Mutassuk be végül a „póthatározót" is. „A nagymamánál *annál* szeretek lenni"; „Hétfőn *akkor* ráérek". — Íme, a legkülönfélébb határozóknak lehet póthatározója, s ez éppen olyan huszadrangú, szerep nélküli, vagyis fölösleges része a mondatnak, akár a pótalany vagy a póttárgy.

Példáink gondosabb elemzése után valamelyest azért enyhítenünk kell a pótmondatrészek szerepéről mondott ítéletünkön. A nyomatékosítás eszközeként is elkönyvelhetjük őket. „A rádió *az* már régóta harcol ellene" — mondatban jól érzékelhető ez a nyomatékosító szerep, amelyben egy ki nem mondott szembeállítás, ellentétezés is kifejezésre jut: *„A rádió már régóta, de a sajtó nem."* — „A tanárnak *annak* könnyű" — mondatban kivel szemben hangsúlyozzuk a tanár könnyű helyzetét? Nyilván a diákkal szemben.

Ezért nem minősíthetjük a pótmondatrészek használatát általánosan nyelvi hibának, inkább a beszélt nyelv egyik sajátosságának. De általában előfordulása pongyolaság, nagyon gyakori használata meg feltűnő modorosság. Pótmondatrészt tehát csak akkor, ha stilisztikai szerepe van!

Rónai Béla

SZERELEM '80

A hivatali előszobában csak ketten voltak. Egy fiú és egy lány. Mindketten fiatalok, játékosak, ingerkedők.

Lány: Szeretsz?

Fiú: Ez csak *triviális*? Miért kérdezed?

Lány: Csak *informálódni* akartam az érzelmeidről.

Fiú: Kis csacsi! Hiszen *konstatálhattad*, hogy te jelented életem *specifikus fundamentumát!*

Lány: Igen, csak mindig attól rettegek, vajon milyen távon *perspektivikus* a mi *kooperációnk?*

Fiú: Drága, mondtam már, hogy emiatt ne emészd magad. Ez a szerelem egy kész *permanencia*, egymás felé *tolerancia*, miközben *impotencia* kizárva! Hát mi lehetne baj?

Lány: Azt szeretem benned, hogy ilyen *konzekvens* vagy!...

És megcsókolták egymást.

Fiú: Délután ráérsz?

Lány: Sajnos nem. *Instruálni* fogok. Elvállaltam egy elsős csoportot. De este már a tied vagyok.

Fiú: Remek. Majd *összeorganizálunk* néhány *produktív* órát.

Lány: Már alig várom!

És ismét egymásba omoltak.

„Milyen szép pár!" — meredt maga elé Kuglerné a takarítónő, aki a szomszéd szobában tüsténkedett. „Milyen *konstruktívan* beszélgetnek..." — és remegő kézzel letörölgetett egy poros értelmező szótárt...

Fóris György

HÁNY VELENCE VAN?

A kérdésre könnyedén adhatnánk sommás választ, most azonban ne tegyük. Előbb inkább nézzük meg a név eredetét! Az itáliai *Velence* (olaszul *Venezia*) egy már kihalt kelta nép, a *vené*-ek nevét őrzi. A Fejér megyei *Velencé*-t feltehetően velencei olaszok alapították, természetesen *velence*-iek. A község neve először *Venéce (Venőce)* volt, ebből, illetve ennek *Venence* alakváltozatából jött létre mai formája, a *Velence*.

Eddig tehát két *Velencét* ismertünk meg. Az olasz *Velence* a tengeren cölöpökre épült, romantikus város. A részben való hasonlóság alapján — körülírással — más városok is szívesen nevezik (neveztetik) magukat *Velencé*-nek. Így például Koppenhága, Leningrád és Stockholm egyaránt „versenyez" az *Észak Velencéje* cím végleges elnyeréséért. Nemcsak Európában, hanem Ázsiában is találkozhatunk a *Velence* névvel. Japánban a világkiállításáról is híressé vált — Oszaka városát hívják *Kelet Velencé*-jének. India sem akar lemaradni, hiszen Dardzsilinget, Kőrösi Csoma Sándor halálának színhelyét *India Velencé*-jének nevezik; itt már egyébként messze vagyunk a tengertől, így az elnevezés egy kissé sántít. Az amerikai kontinensen egy ország nemcsak körülírásként, hanem hivatalosan is viseli a „kis Velence" elnevezést: *Venezuela* neve ugyanis ezt jelenti. Az egykori hódítókat az indiánok cölöpépítményei *Velencé*-re emlékeztették. Noha ezek az építmények lassacskán eltünedeztek, az elnevezés mindmáig megmaradt.

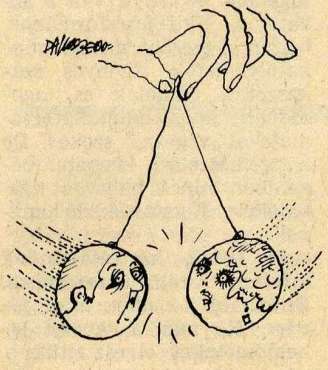

FESZÜLTSÉGLENGÉS

A kérdésre alighanem már megadtuk a választ: nyolc *Velence* van (legalábbis pillanatnyilag ennyiről tudunk). Ha egy kissé erőszakosak akarunk lenni, bevehetjük még a sorba az egyre szépülő *Velencei-tava*-t is — jóllehet éppen ez emlékeztet legkevésbé az „eredeti" *Velencé*-re.

Mizser Lajos

SZAKNYELVI BERKEKBEN

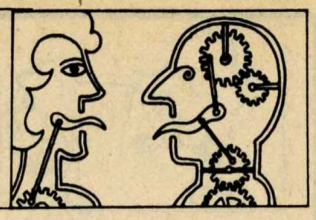

A windsurf pályázat értékelése

Kedves Olvasóink!

Nem könnyű feladatra vállalkoztunk, sem Önök, sem mi, amikor a *windsurf* magyarítását megkíséreltük. Az első nehézséget az okozta, hogy sportszakértelmünk meglehetősen hiányosnak bizonyult. Mi a *windsurf* szót próbáltuk magyarítani, holott voltaképpen az angol *board-sailing* szó lett volna a helyes célpont. A Magyar Vitorlás Szövetség főtitkárának, Starnfeld Ivánnak szíves tájékoztatása módosította azt a képet, melyet erről a sportágról eddig hiányosan alkottunk. A főtitkár szerint már a pályázat kiírása előtt használatban volt egy elterjedt szaknyelvi magyarítás, a *deszkavitorlázás*. Az angol szót a németek is hasonlóképpen fordítják *(Brettsegeln)*. E sport űzőit egyszerűen *vitorlázók*nak nevezik, akik *vitorlázni* szoktak. Gera Sándorné üllői és Muráth Péter pécsi olvasónk szintén javasolták a *deszkavitorlázás* szót, de föltehetőleg a már ismert sportnyelvi szóhasználat nyomán. A sportág neve tehát már megvolna, de mi legyen a sporteszköz nevével? A pályázat kiírásakor még nem tudtuk, hogy ennek a sportágnak több mint 300 típusú sporteszköze van. Ezek közül hazánkban jobbára csak a *windsurfer*, a *windglider* és a *mistral* nevű típusokról esett szó. Mind a 300 típusnak angol neve van. A köztük levő különbség nagyon csekély, hiszen csupán méreteikben és esetleg szerkezeti megoldásaikban különböznek egymástól. Ezért a Vitorlás Szövetség főtitkárának véleménye szerint mindegyik típust bátran nevezhetjük *deszkavitorlás*nak. A több mint 300 típus angol nevei voltaképpen márkanévnek tekinthetők, ezeket pedig tulajdonnévi jellegük miatt nem szoktuk magyarítani. Fogkrém is sokféle van (*Amodent, Sanodent, Pomorin* stb.), mégis *fogkrém*et nyomunk a fogkeféinkre, nem pedig *Amodent*et stb. Tegyük még hozzá, hogy e típusok közül hazánkban a *windglider* fog eltérjedni, mivel a következő olimpiára ezt a típust minősítették olimpiai osztállyá. Hazánkban a Győri Műanyagipari Ktsz ezért a jövőben ezt a típust fogja gyártani. A *szélsikló* megnevezést több olvasónk is beküldte, bár ezt a szót már eddig is használták mind a *windsurfer*, mind a *windglider* típusú vitorlásdeszka megnevezésére. A *szélsikló* a *windglider* tükörfordítása, ezért némelyek szerint csak e típus megnevezésére lehetne használni. De egyrészt a *windglider*ről már említettük, hogy márkanév jellegű típusnév, melyet nem szoktunk magyarítani. Másrészt a *szélsikló* nagyon jó szó, de a típusok közötti különbségtételre nem alkalmas, hiszen a szél és a sikló mozgás mind a 300 deszkavitorlás-típust egyaránt jellemzi. Éppen ezért célszerű volna, ha mindegyik típusú deszkavitorlást *szélsiklón*ak neveznénk. Ezt a sajtóban már többször előforduló szót több olvasónk is újra javasolta, de az elsőbbséget a sajtótól nem lehet elvitatni.

A beküldött szójavaslatok között egyébként sok nehézkes szóösszetétel volt *(hullámlovaglás, hullámvitorlás, siklóvitorlás* stb.). Némelyiket szóhangulati szempontból is kifogásolni lehet *(hullámló, lapnyargaló, szélkacsa, széltoló, vízicsikó* stb.). A *szélvitorla, szélvitorlás* szópazarló összetétel, hiszen a *vitorla* szó a *szél* fogalmát már magában foglalja. Elvileg nagyon szerencsés szóalkotásmód a tájszavak föléleventése. A *lapciklend, lapcsikli, szélciklend, szélcsikli* stb. szavak azonban nehézkes hangzásúak, s azt is kevesen tudják, hogy a *ciklend* jelentése: az evező beakasztására szolgáló hurok, a *csikli* pedig: kis halászladik, könnyű csónak. Egyetlen hagyományos tőszójavaslat érkezett, a *halimba*. Maga a tőszó mint típus voltaképpen a legelőnyösebb megnevezésmód. Sajnos, pályázónk figyelmen kívül hagyta vagy legalábbis nem említette, hogy a *halimbázás* már élő vitorlás szakszó, jelentése: széllel szembeni vitorlázás. Az pedig nagyon zavaró volna, ha a vitorlás szaknyelvben egy szót kétféle jelentésben is használnánk. A *viszka* mozaikszó (a *vitorlásdeszka* összevonása) szellemes szójavaslat. A hivatalos hangulatú sportág-megnevezések között (pl. *labdarúgás, vitorlázás, asztalitenisz* stb.) azonban a *viszkázás* egyelőre nem látszik egyenrangú vetélytársnak. Ám, ahogy a labdarúgást *focin*ak nevezik, *focizunk* és *focistá*król beszélünk a családias vagy baráti beszélgetésekben, éppúgy nevezhetjük a deszkavitorlázás bármely típusát *viszká*nak, *viszkáz*hatunk kedvünk szerint. (A *viszka* javaslói egyébként: dr. Gáll Imre, a Vitorlázás című szaklap szerkesztője és Gáll Eva, e lap munkatársa.)

Az elmondottak ellenére úgy érezzük, hogy — bár a beküldött javaslatok jutalmazására nem látunk lehetőséget — mégsem volt hiábavaló a pályázat kiírása. Nem elsősorban azért, mert sportéleti ismereteink gyarapodtak, hanem azért, mert bebizonyosodott, hogy nyelvünk ügyéért ma is megmozdulnak legjobbjaink a határon belül és kívül egyaránt. (Utólag még egy olaszországi pályázat is érkezett, sajnos már a zsűrizés után).

Még egyszer meleg szeretettel megköszönjük olvasóink fáradozását, és változatlanul várjuk érdeklődő, bíráló és javaslattevő leveleiket.

A szerkesztőség

A nevek világa

A szaknyelvi rovattal váltakozóan új rovatot tervezünk. A nevek világa címmel. Kálmán Béla debreceni professzor hasonló című könyve sok kiadásban örvendeztette már meg olvasóit. Rovatunk éppúgy, mint az említett címadó könyv, szándékát kíván adni a tulajdonnevek egész rejtelmes világáról, a személynevekről, helynevekről, írói nevekről, márkanevekről, patikanevekről és a neveknek még ki tudja hány fajtájáról.

Izelítőül hadd emlékezzünk meg a nevek „legkényesebb" területéről, a családnevekről. Igyekszünk majd sok-sok családnév-származtatást adni. Előljáróban azonban határozottan meg kell mondanunk, hogy mi nem családtörténettel, nem „őskutatással", nem nemességkutatással, hanem nyelvtudományi családnév-származtatással foglalkozunk. Családnevünk voltaképpen csak egyetlen távoli apai ősünkről őriz valamilyen csekély emléket. Ezt olykor névtanilag is nehéz vallatóra fogni, hiszen rengeteg ismeretlen eredetű nevünk van, s még a látszólag értelmes név esetében sem mindig könnyű megfejteni a névadás indítékát. Miért neveztek valakit Bútornak, Cseppentőnek, Zöldinek? Megannyi izgalmas kérdés.

József Attila írta A Dunánál című lenyűgözően szép költeményében: „török, tatár, tót, román kavarog e szívben". Legyünk őszinték, ezt mindannyian elmondhatjuk magunkról, ha bizonyítani nem is tudjuk. Persze a törökök, tatárok, szlovákok és a románok is elmondhatják magukról, hogy magyar, avar, német és egyéb vér „kavarog" az ő szívükben. Két szülő, négy nagyszülő, nyolc dédszülő... így sokszorozódik meg őseink száma. Ha évszázadonként három nemzedékkel számolunk, akkor is egy mai fiatal a 20. században 8, a 19-ikben 64, a 18-ikban 512, a 17-ikben 4096, a 16-ikban 32 768 őst tudna kimutatni, ha megtehetné. Ez a szám a 13. század elején már kétmillióra növekszik. A valóságban azonban az ősök száma nem nő a végtelenségig, hiszen az ún. ősvesztés törvénye szerint a rokonházasságok révén egyes személyek többször is szerepelnek az ősök között.

De vajon mi marad meg bennünk őseinkből? Mi marad meg a Dunából, pontosabban a Dunának Brege és Brigach nevű forrásaiból a torkolati szakasz Feketetengerbe ömlő ágainál? Az utolsó Árpád-házi király, III. András ereiben az anyai ág nem magyar őseit sorozatos felezéssel tudomásul véve csupán két ezrelék „magyar vér" maradt. De még ez is elnagyolás, hiszen abból az egyszerűsített alapföltevésből indul ki, hogy az Árpád-házi német, görög, lengyel stb. feleségek keveretlenül németek, görögök, lengyelek stb. lettek volna, ami a dinasztiák nemzetközi házassági kapcsolatai miatt teljesen valószínűtlen. Tegyük azt is hozzá, hogy „magyar, német, lengyel, román stb.

vér" csak a régi irodalom szóhasználatában és a soviniszták ködös fejében létezik, hiszen kórházi leleteink csak A, B, AB és 0 vércsoportot ismernek Rh-pozitív és Rh-negatív bontásban. Vannak persze egyéb vércsoportosítások is, de ezek egyikét sem lehet etnikumhoz kötni. Az emberiség egyetlen fajt alkot, és ezen belül minden etnikum, tehát a magyar is egy folyton változó és ugyanakkor folyton újraegységesülő halmaz. Ezt tükrözi a magyar családnévanyag is.

Amikor tehát a nevek eredetével foglalkozunk, ezt tudományosan csakis büszkeség és szégyenérzet nélkül tehetjük. Senki sem attól magyar, hogy a neve „magyar". Történelmünk éppúgy fel tud mutatni magyar nevű árulókat és idegen nevű, sőt idegen anyanyelvű nemzeti hősöket, mint fordítva. Családneveink vizsgálata tehát nem a tragédiákba torkolló „névelemzések" folytatása kíván lenni, hanem önismeretünk tudományos és illúzióktól mentes szolgálata. Ilyen szellemet ígérve és kérve várjuk kedves olvasóink érdeklődő leveleit.

Ladó János
rovatszerkesztő

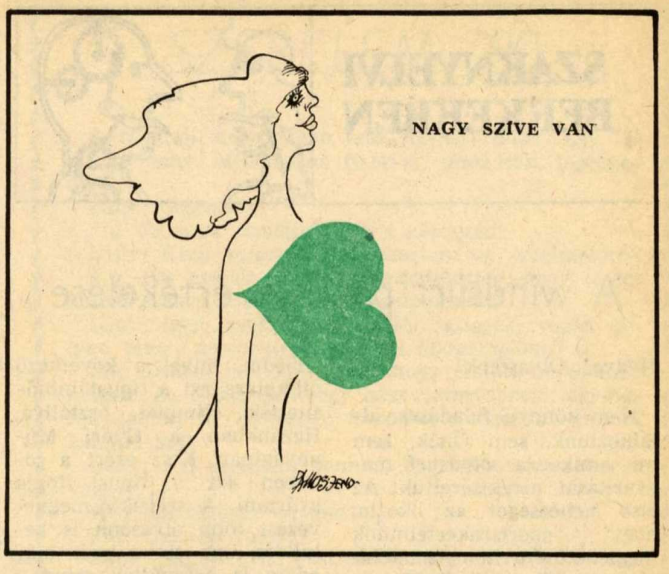

Éber szemmel, éber füllel!
VACULJ, MAGYAR!

Nevessek-e, bosszankodjam-e, vagy csak lemondóan legyintsek? — ezt latolgattam magamban, amikor a fent látható cégtáblát és kirakatot megpillantottam. Bárki láthatja, hogy miért.

Elsőnek a következetlenség szúrt szemet: fölül v a c u-t, alul v a k u-t láthatunk.

Melyik jó? — teszi fel a jámbor járókelő magának a kérdést. Megnyugtathatjuk: semmi esetre sem a v a c u. Mert ha a v a k u (azaz a v i l l a n ó f é n y, ill. a v i l l a n ó f é n y k é s z ü l é k) végső soron összefügg is a latin v a c u u m 'úr, üresség' jelentésű szóval, nem közvetlenül abból származik. Szótáraink szerint a v a k u német eredetű; olyasféle szócsonkítással keletkezhetett a németben is élő V a k u u m-ból, ahogy (szintén a németben) az a k k u m u l á t o r-ból az a k k u, a l a b o r a t ó r i u m-ból a l a b o r lett. (Ezeket szintén átvettük.) Mivel a latin v a c u u m a németben V a k u u m, a magyar v á k u u m írású, kétszeresen indokolatlan a „visszalatinosított" v a c u forma, amelyet a latinok természetesen nem ismertek. Mint ahogy nevetséges az e s z p r e s s z ó-ból — csak a magyarban! — rövidített p r e s s z ó-nak országszerte látható p r e s s o alakja is, amit meg az olaszoknál keresünk hiába. — Mind a p r e s s o, mind a v a c u indítóoka a félművelt sznobizmus, amely nagyképű magabiztossággal párosul: a drága cégtáblák megrendelői jobban tudják a helyesírást szőfejtőinknél, szótárszerkesztőinknél: nem néznek utána semminek.

Harmadsorban megemlítem még, hogy az alsó, a kirakati feliratból két kötőjel hiányzik, mert v a k u- és f é n y k é p e z ő g é p - j a v í t á s lenne a helyes íráskép. Elmaradásuk a v a c u-hoz képest semmiség ugyan, de a feliratozók helyesírási fényképe úgy lesz igazán élethű, ha e „hibuskákról" sem feledkezünk meg.

A cégtábla is, a kirakati felirat is nyilván maradni fog: takarékoskodni kell pénzzel, anyaggal, idővel: a helyesírási köztudat rombolása az év végi mérlegből úgysem mutatható ki.

Kár!

(A József körúton találta: P. Á. L.)

Leggyakoribb családneveink

A „Budapesti egyéni előfizetők telefonkönyve '78" című postai kiadvány, vagyis a legújabb budapesti telefonkönyv két kötetében kb. 51 000 telefonelőfizető neve olvasható. Ez a hatalmas névanyag névgyakorisági szempontból alkalmasnak látszik mintavételre, hiszen arányazonos részhalmaznak (tudományos szakkifejezéssel: reprezentatív korpusznak) minősíthető.

Ebből a telefonkönyvből kigyűjtöttem azokat a neveket, amelyek legalább tíz hasábot töltenek meg. Egy hasábban átlag 43 név található. Ennek alapján családneveink gyakorisági sorrendjét (a nevek után írva a betöltött hasábok számát) a következőkben állapíthatjuk meg: Kovács 110, Nagy 82, Szabó 76, Tóth 72, Horváth 65, Kiss 61, Varga 45, Molnár 43, Németh 35, Farkas 28, Papp 24, Balogh 22,5, Takács 22, Mészáros 17,5, Juhász 17, Simon 16,5, Gál 15,5, Szilágyi 15, Szűcs 15, Fekete 14, Székely 13, Balázs 12, Bíró 12, Fehér 12, Szalai 12, Török 11,5, Somogyi 11, Hegedüs 10,5, Pintér 10,5, Rácz 10,5, Fodor 10, László 10, Lukács 10, összesen 941 hasáb. Az egész telefonkönyvben 1192 hasáb név található. A 941 az 1192-nek 79 százaléka. Ha feltesszük, hogy a budapesti és az országos családnévanyagban a névgyakoriság nagyjából azonos arányú, akkor ez azt jelenti, hogy a magyarság 79 százaléka csak 33 féle, 49 százaléka pedig csak 9 féle nevet visel. A magyarság 9 százaléka tehát Kovács, 7 százaléka Nagy névre hallgat stb. Ha ehhez hozzávesszük a 10-nél kevesebb, de 1-nél több hasábot kitevő neveket is, például a 9 hasábos Katona, Kocsis, Sándor, Sipos, Vas, a 8,5 hasábos Kelemen, Kertész, Magyar, a 8 hasábos Hajdú, Halász, Lengyel, Pál, Váradi, a 7,5 hasábos Sós, a 7 hasábos Király, Oláh, Szántó, Szőke, a 6,5 hasábos Fábián, a 6 hasábos Antal, Gábor, Kardos, Lakatos, Vajda, Vörös stb. neveket, akkor kiderül, hogy legalábbis a budapesti lakosságnak több mint 94 százaléka kevés számú, de gyakori, 6 százaléka pedig sokféle, de ritka családnevet visel.

Az utónév-gyakoriságot is hozzávéve, beláthatjuk, és gyakorta tapasztaljuk is, mennyire nem alkalmas a családnév és az utónév együttese személyazonosításra. Idézhetnénk a névcserés összetévesztések tragikus és komikus eseteinek tucatjait, de nem tesszük. Ezért kaptuk az Állami Népességnyilvántartó Hivataltól a személyi számunkat, az ún. ÁN-számot. Ennek első számjegye a nemre utal, utána következik a születési év két utolsó számjegye, majd a hónap és a nap, az utolsó számcsoportban az egy napon születettek megkülönböztető sorszáma.

Ha egy író, művész, sportoló gyakorisága miatt színtelennek találja a saját nevét, fölvehet álnevet, művésznevet vagy sportnevet. Így lett például Kovács Andor színművészből előnyös névcserével Ajtay Andor, Kovács György színészből Nagyajtai György stb. De arra is van lehetőség, hogy valaki névgyakoriság miatt családneve megváltoztatását kérje.

L. J.

BESZÉLNI NEHÉZ

Hogyan lejtsen a hangunk?

Ez a kérdésünk folytatása a múlt számban közölt írásunknak: „Mire vessük a hangsúlyt?" Aminthogy szorosan kapcsolódik a hangsúlyhoz maga a beszéddallam: ez a hangmagasságnak, az a hangerőnek felhasználása a gondolat és érzelem tolmácsolásában. Egyikük sem önálló eszköz, de fontos segédeszköz mind a kettő.

Nem önálló eszköz, hiszen magában meg sem jelenhet. Igaz: a falon át vagy távolabbról is felismerjük a dallamról, hogy a beszélő közöl-e vagy kérdez, utasít-e vagy csak felkiált. Azt azonban, hogy mit közöl, mit kérdez, mire utasít, csak a szöveget értve fejthetjük meg.

Ezzel már tisztáztuk is a hanglejtés legfontosabb szerepkörét, mondhatnánk: alapfunkcióját. Arra való, hogy a mondat tartalmát, illetőleg a beszélő szándékát éreztesse olyankor, amikor más nyelvi eszköz nem mutatja.

Figyeljük; de ne csak szemmel, hanem füllel is!

Indulunk. Ez egyszerű közlés, ha a lejtése fölülről lefelé mutat, vagyis elől esik, azután ereszkedik még. Válasz lehet egy efféle kérdésre: „Várunk még?"

Indulunk? Kérdő ez a mondat, ha a dallama emelkedik, s utána a csúcspontot jelentő utolsó előtti szótagról hirtelen leesik az utolsóra.

Indulunk! Figyelmeztető felszólításként hat, ha dallama magas, gyors, egyhangú; sürgető felszólításként, ha a magasan álló első szótag után leesik a dallam, s csak az utolsóra ugrik vissza fel.

Indulunk . . .! Meghatott vagy csodálkozó felsóhajtás is lehet ugyanebből, ha magas és lágy kezdés után lassú ereszkedéssel hangzik el, s a vége sem ereszkedik a középmagasságnál alább.

Mindezeket tudva, gyakran hallunk „kijelentő", „kérdő", „felszólító" hanglejtésformáról. S ez igaz is, nem is. Igaz a most felhozott példákra meg a hasonlókra; de nem általánosítható mechanikusan.

Nézzük csak!

Ki volt ott? Dallama fölülről lefelé halad, előbb esik, azután ereszkedik még; — vagyis olyan, mint az előbbiek közt a közlésé volt. Pedig hát kérdés! Igaz, nem eldöntendő, mint az előző volt (az *Indulunk?*), hanem kiegészítendő.

Hát vegyük akkor ezt:

Ott volt-e? Ez eldöntendő kérdés. Mégsem „kérdő" a dallama, hanem olyan, mint a közlésé az imént.

A titok nem megfejthetetlen. Miért is volna ezeknek „kérdő" a hanglejtésük, mikor kérdő mondatok anélkül is. Hiszen az egyikben az *-e*, a másikban a *ki* mutatja a kérdő jellegüket; a hanglejtés ezt már csak duplázná. De minek!

Ugyanígy vagyunk a felszólítással. Figyeljük csak!

Egyél még! Felszólító mondat, mégsem „felszólító" dallamú. Az elején esik, azután ereszkedik még; úgy, mint a korábbiakban a közlés. Miért is volna más! Hiszen a felszólító módú igealak úgyis jelzi benne, hogy felszólító mondat.

Látjuk hát: nem minden kérdő mondatnak van kérdő hanglejtése, s nem is minden felszólító mondat felszólító dallamú. Ha a mondatban van egy olyan szó vagy szóelem (kérdő névmás, *-e* kérdőszócska, felszólító módjel), amelyik jelzi a tartalmát, nincs szükség sajátos hanglejtésformára. Megfelel az az általános dallammenet, amelyik az elején esik s utána ereszkedik még.

Ámde akkor ez a hanglejtésforma nem „kijelentő"; inkább azt mondhatjuk rá: színezetlen, közömbös alapforma. Az jellemzi, hogy magasan kezdődik és mélyen zárul. S hogy ráillik minden mondatfajtára, amelyiknek más eszközök nem jelzik a tartalmi jellegét.

De amit eddig néztünk, mind csak alapforma volt. Vannak változatok is jócskán. Például kérdő dallamú névmásos kérdés is. — Próbáljuk csak emelkedő—eső hangmenettel ezeket:

Hol voltál? Ki volt itt? Érezni rajtuk: sajátos érzelmi telítettségű kérdésfajták. Rosszul értett — vagy hallgatással helyettesített — választ követő, afféle „megismételt" kérdés az ilyen.

S van persze a felszólító mondatok között is olyan, amelyiknek magas és egyhangú a dallama, vagy felülről leeső majd ismét visszaugró; pedig hát felszólító módú az állítmányuk. Mondogassuk csak így:

Vidd innen! Magas dallammal, egyhangúan ez afféle türelmetlen parancs. Leeső-visszaugró menettel pedig majdhogynem fenyegetés.

Lám: ha kettőződnek az eszközök, akkor árnyalódik a kommunikációs érték. — S ha növekszik egy-egy mondatban az érzelmi töltés, azt is a lejtés jelzi: az alapformán belül megnőnek a hangközök, tágulnak az ugrások, a szökések.

Ámde a mondatok többsége nem ilyen két-három szavas, mint az eddigi példák. S akkor hangsúly sem egy van bennük, hanem több. Mindez bonyolultabbá teszi a dallamformát: szólamokra tagolja. A befejezetlenséget is a hanglejtés jelzi ilyenkor. Íme:

Láttalak, csak nem szóltam. Az első részhez lazán kapcsolódik a második. Így az elsőnek leesik a dallama az elején, mintha befejeződés felé indulna; s csak az utolsó szótagon ugrik fel, félmagasra, hogy a hozzátoldott részt előkészítse.

Más a dallamforma itt:

Láttalak, mégsem szóltam. Az első rész elejétől végéig középmagasan lebeg, előre mutat a szorosan kapcsolt folytatásra.

Talán ebből, a befejezetlenség éreztetéséből indult el az a (főleg nőkre jellemző) szokás, hogy minden szakasznak „levegőben marad" a vége. Ám olyan lesz így a beszéd, mint a „cakk" volt az alsószoknyán. Megokolatlanul hullámzik; s egyformán hangzik minden mondat, függetlenül a tartalmától.

Pedig ez hiba. Mert a hanglejtés nem valamiféle díszítő elem, hanem forma, amely segíti a tartalom hatását, ha hozzá illő; de zavarja csak, ha elszakad tőle.

Deme László

Éber szemmel, éber füllel! **EGYÉNI**

Zimányi Árpád (3525 Miskolc, Szabó Lajos u. 42.) a Hi-Fi Magazin 1980. évi 2. számában, valamint a Rádió- és Televízióújság 1980. évi 37. számában a kétjegyű mássalhangzóbetűk kettőzésének szokatlan módjára bukkant:

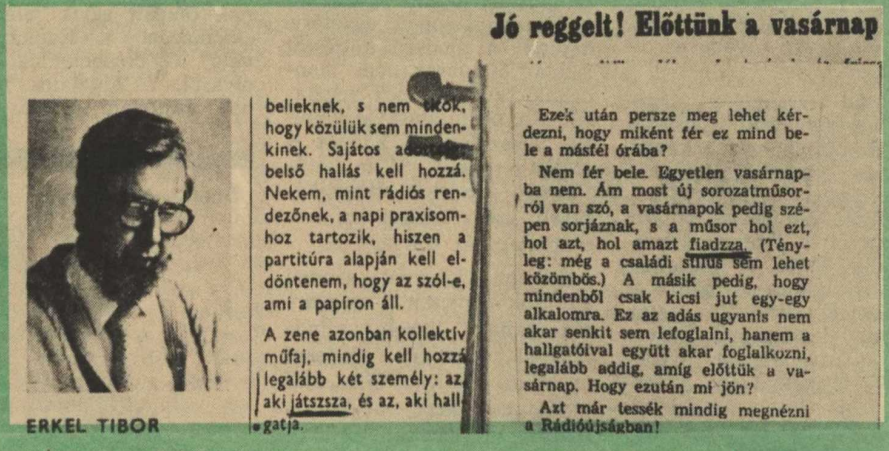

Jó reggelt! Előttünk a vasárnap

ERKEL TIBOR

belieknek, s nem akok, hogy közülük sem mindenkinek. Sajátos adottság belső hallás kell hozzá. Nekem, mint rádiós rendezőnek, a napi praxisomhoz tartozik, hiszen a partitúra alapján kell eldöntenem, hogy az szól-e, ami a papíron áll.

A zene azonban kollektív műfaj, mindig kell hozzá legalább két személy: az, aki játszsza, és az, aki hallgatja.

Ezek után persze meg lehet kérdezni, hogy miként fér ez mind bele a másfél órába?

Nem fér bele. Egyetlen vasárnapba nem. Ám most új sorozatműsorról van szó, a vasárnapok pedig szépen sorjáznak, s a műsor hol ezt, hol azt, hol amazt fiadzza. (Tényleg: még a családi stílus sem lehet közömbös.) A másik pedig, hogy mindenből csak kicsi jut egy-egy alkalomra. Ez az adás ugyanis nem akar senkit sem lefoglalni, hanem a hallgatóival együtt akar foglalkozni, legalább addig, amíg előttük a vasárnap. Hogy ezután mi jön?

Azt már tessék mindig megnézni a Rádióújságban!

Helyesírási kérdésekben sem árt haladni a korral! — ajánljuk a játszsza, fiadzza-féle írást (el)követők figyelmébe.

Ne ekkora dühvel!

A legutóbbi számban Besenyői Erika berzenkedik a szóvégi *h* kiejtése ellen a „düh" szóban s a hasonlókban. Amit tetéz az, hogy aki *h*-val ejti a szót, annak persze a *-val/vel* ragos forma is így természetes: *dühhel;* hiszen mássalhangzós végű.

Írásának tartalmával egyetértek, de hevével nem. Aki megnézi „A magyar nyelvjárások atlasza" 248. (pléh) és 384. (méh) térképeit (s hozzá a 253. és 254. térképeket, mert azokon is vannak „pléh" adatok), láthatja: nem egyéni rosszaság ez, hanem nyelvjárásosság. Északnyugaton (nagyjából a Mátyusföldjén), északkeleten (a Hegyköz nagykörnyékén) meg a Duna—Tisza közének épp a közepén, bizony nem ritkák az ilyen adatok: *méh;* kiejtett *h*-val. Több helyen ez is megvan: *pléh.* S ahol *h*-s a szó vége, ott nyilván *méhhel* és *pléhhel* a *-val/vel* ragos forma.

Ez a kis térképvázlat jelezze a mondottakat.

A köznyelvi kiejtés persze ezt nem szentesíti. Ám az új jövevények (mint: *ajatollah)* és mozaikszók (mint: *MÉH, PENOMAH)* révén szaporodnak a kiejtett szóvégi *h*-k. S lassan ide számítanak a *ch*-val írtak is (mint: *almanach).*

Azaz: küzdjünk a szóvégi *-h* kiejtése ellen a hagyományosan néma *h*-ra végződő szavakban; — csak talán kisebb dühvel!

Kurdi Péter

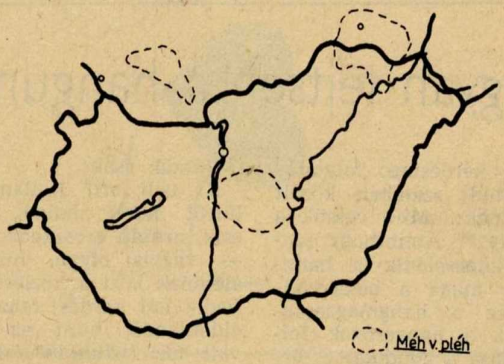

Szilágyi Ferenc: A magyar szó költészete

TANKÖNYVKIADÓ

A szerző egy régebbi művében, *A magyar szó regényé*-ben szókincsünk eredetével ismertette meg ifjú olvasóit, most — ennek folytatásaként — *A magyar szó költészetét* adja kezükbe.

A könyv témáját valójában az alcím *(Kis magyar stilisztika)* fejezi ki hívebben. A szerző a szóhangulat kérdésköréből indul ki, s gazdag példaanyagon szemlélteti a rokon értelmű kifejezések használatában rejlő, szinte kimeríthetetlen stilisztikai lehetőségeket. A szinonimák világából a hangzás és a hangulat közti összefüggés felé vezeti tovább az olvasót.

Ezután a család- és utónevek (keresztnevek) stílusértékelésével foglalkozik a könyv. Pompás összefoglalást kapunk az „írói földrajz"-ról, a költött helynevek stiláris szerepéről is. Szorosan kapcsolódik ehhez a fejezethez a nyelvi humor formáiról és eszközeiről szóló fejtegetés. A nyelvi kuriózumok kedvelői számára valóságos ínyencfalat Petőfinek Arany Jánoshoz írott tréfás angolságú (vagy inkább „angolos" magyarságú?) levele.

A további fejezetek néhány stílusréteg jellegzetes szó- és kifejezéskincsét veszik számba. Ezek a részek valamivel kevesebb csemegével szolgálnak, bár fel kell hívnunk a téma iránt érdeklődők figyelmét a finomkodó stílus sikerült jellemzésére és a vulgáris stílusnak a „csibésznyelv"-től (jassznyelvtől, argótól) való következetes megkülönböztetésére.

Igen tanulságosak a művészi stílusutánzásról, az irodalmi stíluspárodiákról és a szürrealizmus népköltészeti gyökereiről szóló fejezetek is. Ha ez utóbbi némiképp vitatható is, a záró gondolattal mindenképpen egyetérthetünk: a modern költészet iskolai oktatását népi mondókák, találós mesék, népdalok stb. bemutatásával kellene bevezetni. A kötetet a „látható nyelv"-ről (a betűtípusok, írásjelek stilisztikájáról) szóló fejezet és irodalomjegyzék zárja.

Szilágyi könyvét szívből ajánljuk nemcsak a magyartanároknak, hanem mindazoknak, akiket érdekel nyelvünk múltja. Sok újat tudhatunk meg belőle, s közben — remekül szórakozunk.

K. G.

KAUKÁZUSI

A *Megbilincseltek* című magyarra szinkronizált amerikai film televíziós közvetítésekor talán másokat is megütött az a jelenet, amikor a seriffek a két szökevény személyi adatait olvassák fel. *Néger:* állapítják meg egyikükről, a másikról, a fehér fegyencről pedig, hogy *kaukázusi,* ezt még vissza is kérdezik, s újra megerősítik: igenis, *kaukázusi.* Azért meglepő ez a nacionálé, mert e ténynek, a telivér jenkinek látszó, szökött rab kaukázusi voltának se előzménye, se következménye, az égvilágon semmi szerepe nincs a filmben, kilóg az egészből, többé szóba se kerül.

Ha a fordítók kissé utánanéznek, hamar rájönnek, hogy az amerikai *Caucasian* szónak csupán egyik jelentése: „kaukázusi, a Kaukázusból való". Gyakrabban hallani és olvasni, a hivatalos nyelvben, sajtóban is, más értelemben. A Webster's New World Dictionary szerint *„fehér fajú"*, s ott a magyarázat is, miért, miként: „abból a téves elképzelésből, hogy a hipotetikus indoeurópaiak eredeti hazája a Kaukázus volt". Ugyanígy a kis Oxford-szótár, és a többkilós Random House nagyszótár stb., stb. Tehát egyszerűen csak *„fehér ember"*. Szemben a feketékkel, barnákkal, sárgákkal, vörös bőrűekkel.

Amerikában egyébként engem is megtréfált ez a kifejezés. Ha csak tehettem, átböngésztem az újságok apróhirdetéseit — nyelvtanulásnak igen ajánlom —, s kivált az egyetemi, ifjúsági lapok ilyen jellegű közleményei szórakoztatók, és bíznak jócskán a fantáziára. Egymást nagyon szerető házaspár keresi hasonló házaspár barátságát közeli kapcsolat céljából. Fiatal, csinos nő megismerkedne csinos házaspárral *„to have fun"*. Negyvenes, energikus szépasszony Mexikóba utazna húsz-huszonöt éves, jó alakú leánnyal, kocsi van. Szőke, kék szemű, kaukázusi fiú keresi idősebb úr barátságát, lehet színes is. Temperamentumos kaukázusi hölgy... Elegáns, ötvenes, erőteljes kaukázusi férfi... Új élményekre vágyó kaukázusi házaspár... Két jókedvű, sexy kaukázusi kislány... Törhettem a fejem, hogy a csudába kerül Amerikába ennyi duhaj kaukázusi?

KARINTHY FERENC

HÁZMESTER

SZEMLE

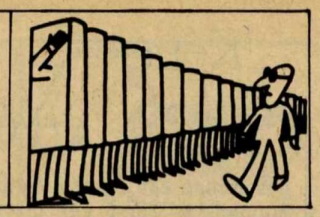

A Horvátországi Magyarok Szövetségének meghívására Lőrincze Lajos meglátogatta *Szlavónia és a Drávaszög* — az ún. baranyai háromszög — magyar településeinek iskoláit és művelődési intézményeit (Eszék, Szentlászló, Kórógy; Pélmonostor, Vörösmart, Laskó stb.). E vidék jó kapcsolatot tart Baranya megyével, pl. a pécsi főiskola segíti magyar nemzetiségi pedagógusaik továbbképzését. — Az Ormánsággal összefüggő sajátos tájnak jelentős szerepe volt a magyar művelődés történetében; hagyományait Baranyai Júlia gyűjtötte össze nemrég megjelent könyvében: Vízbe vesző nyomokon (Fórum).

*

A világ magyarságának szellemi egybefogására törekvő Anyanyelvi Konferencia Védnökségének folyóirata, a Nyelvünk és Kultúránk, legutóbbi számaiban folytatja *a különféle országokban élő magyarok anyanyelvi oktatásának és művelődésének helyzetéről szóló beszámolók* közlését. Így képet kapunk a jugoszláviai, burgenlandi, svájci, svédországi, amerikai (pl. uruguayi!) magyar iskolák életéről (a skála az anyanyelvi szintű oktatástól a hétvégi iskolákig igen változatos), a külföldi egyetemek magyar és hungarológiai tanszékeinek munkájáról, az Amerikai Magyar Tanárok Egyesületének működéséről (az USA-ban a legjobb a szervezettség, s ennek hatóereje szétsugárzik a kontinensre). E beszámolók igen fontosak a kölcsönös tájékoztatásban, a módszeratadásban.

*

Azok a nyugati országok, amelyeknek lakossága — főként a II. világháború után — különféle nemzetiségű bevándorlókkal szaporodott, mindinkább támogatják e kis népcsoportok anyanyelvi és nemzeti művelődését. Ezzel nemcsak színesítik, hanem fejlesztik is az ország kultúráját. A kanadai ún. Multinacionális Igazgatóságnak nemrég nálunk járt vezetője közölte, hogy *a torontói egyetemen magyar tanszék nyílt*, kiadják — főként gyermekek számára — a magyar irodalom termékeit, s előmozdítják ilyenek írását, ill. angol vagy francia nyelvre fordítását.

*

Néhány éve egyre több szó esik *anyanyelvi oktatásunk korszerűsítéséről:* az elmélet és a gyakorlat szakemberei keresik a javítás lehetőségeit, a helyes utat. Az eredményes módszert azonban az egymást váltó iskolareformok ellenére sem sikerült eddig megtalálni. Ezt mutatja a pedagógusok elégedetlensége és a gyakorlatban megnyilvánuló hiányosságok tapasztalata. Az érettségi vizsgálatok értékelése is sajnálatos tényként állapítja meg, hogy a jelöltek szókincse szegényes, beszédkultúrája fejletlen, méltatlanul alacsony szintű, s ez olvasottságuk hiányait, műveltségük sekélyességét tükrözi.

Az oktatás kérdéseivel foglalkozó tudományos kutatók is rámutattak arra, hogy az anyanyelvi oktatás és a fogalmazástanítás eredményességéhez a módszerek gyökeres megújítása szükséges. Nyilvánvaló, hogy az életszerűség irányában, a nyelv gondolatformáló és -közlő szerepének, a kommunikatív funkciónak a tanulókhoz alkalmazott lélektani vizsgálatában kell keresni a megoldást.

*

A felpanaszolt hiányok összefüggnek a tankönyvek nyelvi-stiláris színvonalával, illetve fogyatkozásaival. Hatvany Lajos a Nyugatban már 1911-ben sürgette a tankönyvek bíráló elemzését, mert látta a kérdés pedagógiai fontosságát: „Engem végtelenül fölháborított — írja — az akkori idők tankönyveinek stílusa, s azt szerettem volna, ha a Nyugat bírálatokat ír ezekről a tankönyvekről. Csak stilisztikailag bírálták volna őket, azzal a mottóval, hogy akik ilyen rettenetes stílusban írnak, nincsenek följogosítva arra, hogy az ifjúságot tanítsák." Jeles író-tanárok: Babits, Juhász Gyula, Oláh Gábor, Schöpflin, Szabó Dezső vállalkoztak a bírálatra, de a terv nem valósult meg.

A jelek szerint ma is időszerű volna Hatvany kezdeményezése, éppen a sűrűn változó és váltakozó tankönyvek világában. A „tankönyvszagú világ" minősítéssel egy tanulmánykötet jellemzi az olvasókönyvek szemléletmódját; nyelvi-stiláris vonatkozásban is hasonló, de talán még erősebb jelzőt kellene használnunk.

Az Akadémia Anyanyelvi Bizottsága 1978-ban felújította a régi kezdeményezést, s a Tankönyvkiadó készséges támogató egyetértésével rendszeresen végzi a tankönyvek nyelvi megformálásának bíráló-értékelő vizsgálatát, szaktárgyak és iskolafajok szerint. Reméljük, hogy a tanulságok közelebb visznek majd a célhoz: legyen a tankönyv vonzó, nyelvgazdagító olvasmány is a diák számára.

*

Társas érintkezésünk nyelvi kérdéseinek zsákutcájába merészkedett Népszabadságbeli cikkében Radványi Ervin, azzal a reménnyel (elhatározással?), hogy kivezető utat talál (keres?). Groteszk, de életszerű példákkal tárja föl azokat a suta, kínosan félszeg helyzeteket, amelyek a *Jó napot kívánok!* értékvesztéséből, az *uram, asszonyom, kisasszony* kitagadásából származnak, s torz bakugrásokra kényszerítenek bennünket a *kezét csókolom* és a *szia* szélsőségei közt. Az egyre általánosabb tegeződés is nyilván kibúvó a köszönés-megszólítás kutyaszorítóiból. A társadalmi egyenrangúságot hirdetjük, de természetes kifejezéseinek eszközeit elvetettük, illetve nem teremtettük meg. „Jobb híján haverok lettünk társak helyett" — mondja találóan Radványi. Szellemes humorba pácolva a kérdést s a legszélesebb olvasóközönség, közéletünk vezetői elé is tálalva, szerencsés formája lehetne ez egy egységes fordulat kezdeményezésének. Iránymutató példákra s ezek nyomán következetes nevelésre volna szükség, hogy új, valóban demokratikus szokásrend alakuljon ki. (A Népszabadság 1980. december 21-i számában közzétett levél írójának figyelmébe is. — A szerkesztő)

Kovalovszky Miklós

Új anyanyelvi kaleidoszkóp

GONDOLAT, 1980.

Az Élet és Tudomány népszerű Nyelv és élet rovatának cikkeiből újabb kötetet szerkesztett Grétsy László és Felde Györgyi, mégpedig — ezt is érdemes megjegyezni — egy igen széles körű szerzői együttes munkájaként. A majdnem háromszáz „miniatűr" — nagyjából arányos elosztásban — a mai nyelvművelésnek, anyanyelvi ismeretterjesztésnek szinte minden lényeges területét érinti. Gazdag anyagot találunk benne a magyar szavak életéről, hangalakjuk, jelentésük változásáról, szókincsünk alakulásának mai állapotáról, gondjairól; az idegen szavakról és a divatszavakról. Külön kis fejezet szól „neves" gondjainkról: a tulajdonnevekkel kapcsolatos időszerű kérdésekről. Helyet kapott benne — az általános érdeklődésnek, igénynek megfelelően — a helyesírás és a jó magyar kiejtés is. Nem maradhattak ki természetesen a mondatszerkesztés kérdései sem, a kötet végén pedig a nyelvi elemek stílusos felhasználásának mintái és hibái adják a fejezet anyagát.

Ízelítőül íme néhány cím a bőséges válogatást kínáló anyagból: Kamra, kamara, kamera; Palimadár: Az *y* mint bálvány; Kooprodukáljuk magunkat?; Ciki, cikiz, lecikiz; Per pillanat, per ma; Kolozsvárott — és Soroksárott?; „Értelmes" sajtóhibák; Vigyázat, képzavar!; Maga vagy ön?; Nyelvművelés — gondolatművelés. (A könyv anyagában való eligazodást nagyban megkönnyíti a célszerű szó- és tárgymutató.)

Tudtuk, sokan tudták, hogy fontos és értékes rovata az Élet és Tudománynak a „Nyelv és élet", de így rendezve és rendszerben látva derül ki igazán, hogy a rovat kényszerű „tervszerűtlensége" mögött az élet, a nyelvi valóság rendje és szükséglete rejtőzik. Bizonyosra vesszük, hogy nevének megfelelően, az élethez alkalmazkodva meg-megújul ez a több mint két évtizedes rovat, s a nyolcvanas évek vége felé napvilágot lát anyagából a *legújabb* anyanyelvi kaleidoszkóp is.

L. L.

NYELV ÉS ISKOLA

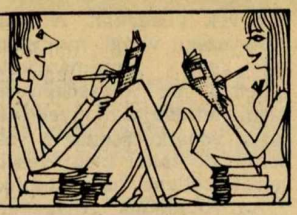

Anyanyelvi nevelés a családban

A megszületett gyermek társadalmi környezete a család. Úgy is mondhatjuk, hogy az egyén a család által válik társadalmi lénnyé. Azaz az egyén társadalmasodásának hosszú folyamatában a család elhatározó jelentőségű annál fogva is, hogy életközössége egyben érzelmi közösség is. A gyermeket a családban érik a legerősebb érzelmi hatások, s ezek rendkívül erőteljes és maradandó emléket halmoznak föl benne. Nyelvi emlékeket is. Ki ne emlékeznék késői öregkorában is zsenge gyermekkorának sok kedves szavára, szüleinek — főképpen édesanyjának — becézéseire, megszólító hívásaira, védelmező és óvó mondatainak hanglejtésére. A családi fészek melegét a szavak melege is táplálja, a gyermek abban a kommunikatív közegben bizalommal és biztonságban mozog, teljes személyiségével átadja magát környezete hangulati légkörének, amelyet szavak, dallamok és mozgások harmonikus együttese tesz számára védelmezőleg otthonossá.

Máig ható érvénnyel, prózában is költőien szép és igaz módon nyilatkozott Csokonai Vitéz Mihály az anyanyelv nagyszerű fészekmelegéről: *„... Magyar nyelv! édes nemzetemnek nyelve! teáltalad szólaltam meg én először, teáltalad hangzott először az én füleimbe az édesanyai nevezet, te reszkettetted meg a levegőeget, amelyet legelőször szíttam, az én bölcsőm körül, s te töltötted be azt az én nevelőimnek, az én hazámfiainak, s az engemet szeretőknek nyájaskodásaival, teáltalad kérte az én csecsemő szám a legelső magyar eledelt, a te darabolt ízecskéiden kezdettek kifesleni az én gyermeki elmémnek első ideái, mint a született hajnalnak apró sugárai, mikor a világosság lenni kezd."*

Ami az anyanyelv „darabolt ízecskéit" illeti, valóban csak lassan és érlelően válnak az elme ideáinak egyre bomló lehetőségeivé, sőt feltételeivé. Mert a családi együttélés szűk közösségében, a nyelvelsajátítás nehéz kezdeti szakaszában a gyermeki megnyilatkozások nem válnak el egy globális helyzettudattól. Azt mondhatjuk, hogy a közösségi élet helyzetei egyenértékűek a nyelvi szerkezetekkel, formákkal. Ilyen helyzetekben a közlésnek nem kell nyelvtanilag tökéletes mondatokból állnia, hiszen egy-egy szóból, félmondatból is megértik egymást, mivel a teljes értékű kijelentés „nyelvtana" közösen átélt történésben gyökerezik.

Ha a „családi nyelv" a fejlődés egy további szakaszában megőrzi ezt a szoros körülhatároltságát, akadályává válhat a társadalmasodás szélesedő folyamatának. Az a nyelv ugyanis, amelyet a családi környezetben a gyermek elsajátít, egy meglehetősen szűk rendszer korlátai között mozog. Ha ez a — társadalmi szempontból — szűk kódrendszer nem fejlődik tovább, akkor megreked a gyermek gondolkodása is. Ha a család szellemi színvonala alacsony, a szülők nem közvetítik a gyermek számára azokat a társadalmilag értékes tartalmakat, amelyeknek a befogadása nélkül nem fejlődhet a gyermek, nem fejlődhet a gondolkodása, tehát nyelve sem. Megmarad egy igen korlátozott funkciókörben, nem kap lendítő indításokat kívülről. Ennek a helyzetnek az lesz a következménye, hogy a családon kívüli világ bizonyos mértékben idegen marad számára, gátlásai támadnak: a védettség állapota a korlátozottság állapotában rögződik meg, a gyermek a családon kívüli világban elveszítheti biztonságát és tájékozódóképességét.

Az átváltás, az edzés életének abban a szakaszában, amely a gyermek számára a társadalmasodás kezdetét jelenti, tele van nyelvi konfliktussal, pontosabban fejletlen nyelvi készségéből eredő *társadalmi* konfliktussal. Az összes „gyermekszáj" vicc ennek a konfliktushelyzetnek a felismerésén alapszik. Példának hadd említsünk meg egy, a Lúdas Matyiban közölt „esetet": Jenő bácsi, az író, boldogan hozza legújabb könyvét a családnak. Nagy ünnepélyességgel fog hozzá a dedikáláshoz a papa, a mama és Pistike szemeláttára. Amikor tolla belerója az ajánló szöveget a könyvbe, Pistike megszólal: „Apuka, miért mondtátok mindig, hogy Jenő bácsi nem tud írni?"

Szende Aladár

Képek és hasonlatok érvénye

A minap egy francia hetilap cikkét fordítottuk tanítványaimmal. A szerző egy bizonyos nemzetközi egyezményről szólva ezt írta: „Úgy kerülték meg a szerződést, mint a németek a Maginot-vonalat." A mai magyar húszéves főiskolások nem tudták azonban, mi a Maginot-vonal. Hogyan menthetjük meg — töprengtünk — a magyar fordításban legalább részben a kifejező írói képet anélkül, hogy kétséget hagynánk az ifjú magyar olvasóban? Például ilyesfélével: „Megkerülték a szerződés bevehetetlennek látszó erődjét." Fordítói lelkiismeretünket talán megnyugtathatjuk, hogy nem a Maginot-vonal a fontos itt, hanem a kép, a hasonlat, amely csak akkor jó, ha az olvasók értik, sőt érzik is.

Ezzel megoldottuk az adott szöveg fordításának feladatát. Az esetből levonható tanulság azonban túlmutat az egyedi szöveg helyes értelmezésén. Nyelvünk, irodalmunk ugyanis számtalanszor él a történelem jeles eseményein alapuló hasonlatokkal, képekkel, és ezeket kellő történelmi tájékozottság híján nem értik meg ifjú olvasóink. Azt a mondást talán még megértik, hogy „több is veszett Mohácsnál", de könnyen lehetséges, hogy értetlenül siklanak át a magyar szövegben olvasott efféle kifejezések fölött: „átlépte a Rubicont", „a kocka el van vetve", „Philippinél találkozunk" stb.

A történelmi ismeretek hiánya tehát nemcsak a szűkebb értelemben vett történelmi tudatot szegényíti, hanem az irodalom igazi, belső megértését is megnehezíti, sőt a nyelv kifejezőképességét is korlátozza. Jó lenne, ha a történelem, az irodalom és a magyar nyelv oktatói közösen, együttes erőfeszítéssel megtalálnák e bajra a gyógyszert, mielőtt a betegség gyógyíthatatlanná válik.

Vida Tamás

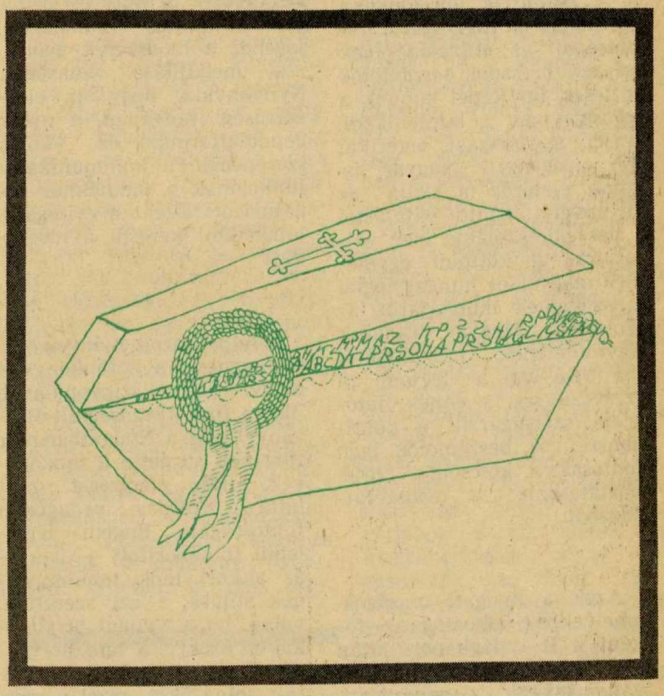

ELVESZETT SZAVAINK

NYELVÜNK JÁTÉKAI

Pontozó

Mindenekelőtt közöljük az 1980. évi 3. számunkban megjelent rejtvények helyes megfejtését:

1. Elrejtett szólások. A) tűvé tesz; B) olajra lép; C) lóvá tesz; D) agyára ment.

2. Szókeresés. A) abroncs; B) próza; C) bogrács; D) Flóra; E) Laktanya; F) cimbora; G) rebarbara; H) kanna; I) osztriga; J) verbéna.

3. Nyelvőrmester újabb kalandja. Az *autóikat* alak azt közli, hogy a vezetőknek külön-külön több autójuk van. S ez már valóban gyanús lehetne... Ha mindegyik vezetőnek csupán egy autója van (több birtokos, külön-külön egy birtok), a magyar észjárásnak megfelelő helyes alak: *autójukat*. (A rejtvénybe belekerült kellemetlen tördelési hibáért, bár nem mi tehetünk róla, olvasóink szíves elnézését kérjük. Még szerencse, hogy a néhány sornyi többlet és az egy sornyi hiány nem tette lehetetlenné, csupán megnehezítette a feladat megoldását.)

4. Három szópár a kulcs! Minden megadott szó mindegyik betűjét be kell helyettesíteni a magyar ábécérend szerint közvetlenül utána álló betűvel. Eszerint: *ázás, érés, lány, nyár, sózás, száll, szügy, tökély, törölés, zászlós.*

5. Juhász Ferenc a nyelvről. A magyar nyelv, mint minden élő nyelv nemcsak állandóság, de folyamat is.

A helyes megfejtést beküldők közül ezúttal a következő tíz olvasónk nyert százforintos könyvutalványt, ill. ilyen értékű könyvet:

Csige László, Nagyhegyes, Rákóczi u. 21. (4064); Dékány Erzsébet, Budapest, Hámán Kató u. 87. (1185); Görcsös Ágnes, Csehszlovákia, 040 01 Kosice—Kassa, Cimborkova 27.; Harsán Tamás, Budapest, Nefelejcs u. 5. (1078); Homoky Erzsébet, Budapest, Móricz Zsigmond körtér 12. (1111); Kancsik István, Nyírábrány, Rákóczi út 104. (4264); Kláray Mária, Székesfehérvár, Seregélyesi út 37. (8000); Landler Jenő Szakközépiskola anyanyelvi köre, Debrecen, Tanács u. 3 .(4029); Szerdi Jánosné, Püspökladány, Kossuth u. 18—20. (4150); Varsányi Viola, Dunabogdány, Kossuth Lajos u. 134. (2023).

A Pontozó új feladatai

1. Kitöltőcske. Mindenekelőtt töltsék ki olvasóink az ábrában látható vízszintes sorokat a számoktól jobbra ötbetűs szavakkal, az alábbi meghatározások szerint! Ezután írjanak be a bal oldalon levő, vastagított vonallal elválasztott függőleges sorba egyetlen szót, mégpedig azt a szót, amelyik a *hanyag* melléknév rokonértelmű megfelelője. Helyes megoldás esetén a vízszintes sorokban végül is hatbetűs értelmes szavak alakulnak ki. Megfejtésül ezt a kilenc hatbetűs szót tessék beküldeni! (Értéke szavanként 2, összesen 18 pont.)

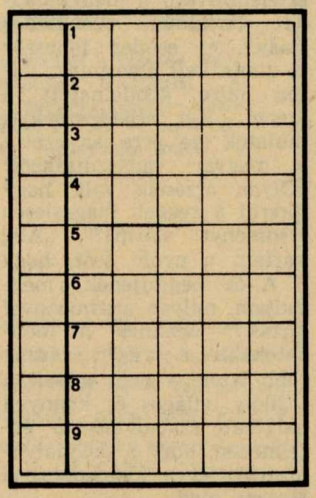

Meghatározások: 1. Megvehető. 2. Öttusaverseny egyik színhelye. 3. Sóvárgó. 4. Folyó az Alföld dél-keleti részén, román és jugoszláv területen. 5. Eltölt. 6. Kártyaletét. 7. Követelő. 8. Mérlegre tesz. 9. Érdem.

2. Rejtvényes verscímek. Hat szórejtvényt közlünk. Mindegyiknek egy ismert verscím a megfejtése. A szerzők (betűrendben, tehát nem a rejtvények sorrendjében!): Ady Endre, József Attila, Kassák Lajos, Petőfi Sándor, Szabó Lőrinc, Vörösmarty Mihály. Mi a hat vers címe? (Megfejtése egyenként 4, összesen 24 pont.)

A) A felügyelő börtönben volt
B) Sebtében összetákolt kunyhón
C) Himbálódzik az állóvíz
D) Vág, ajándékoz és bejárat
E) Tanítóm csalit
F) A sereg a vízadója

3. Keresztkérdések keresztnevekről. Öt furfangos kérdést teszünk fel. Némelyikre egynél több jó feleletet is lehet adni, de mindegyikre csupán egy választ kérünk. Csak Magyarországon is élő, ill. anyakönyvezhető neveket fogadunk el. Ezek teljes jegyzéke megtalálható a Magyar utónévkönyv című, több kiadásban is megjelent kézikönyvben. (Megfejtése nevenként 5, összesen 25 pont.)

A) Melyik férfikeresztnév hangzik akkor is ugyanúgy, ha visszafelé olvassuk?
B) Tud-e olyan női keresztnevet, amely visszafelé olvasva is ugyanaz?
C) Melyik az a férfikeresztnév, amely visszafelé olvasva női név?
D) Ki tud olyan női nevet, amely visszafelé olvasva szintén női, csak éppen más név?
E) Melyik az a férfikeresztnév, amelyből, ha visszafelé olvassuk, egy másik férfikeresztnév lesz?

4. Füst Milán a nyelvről. A neves költőnek anyanyelvünkkel kapcsolatos bölcs intelmét rejtettük el keresztrejtvényünk fő soraiban. (Megfejtése 25 pont.)

A megoldásokat a lap szerkesztőségének címére kell beküldeni 1981. május 15-ig. A borítékra tessék ráírni: Pontozó!

E számunk rejtvényeinek szerzői:

Borbély Károly (4.)
Grétsy László (2.)
Kun Erzsébet (1.)
Ladó János (3.)

Éber szemmel, füllel! **ÉRDEKES**

A tavalyi Gyulai Várszínház Magazinban olvastuk:

MÁRIÁSSY JUDIT:

Darvas József az övéi közt

Korán érkeztünk Gyulára, még csak gyülekeztek a szereplők. Fél órával az előadás kezdete előtt bukkant fel Végh Antal. Búvóhelyet keresett, ahol a póló-inget, vászonnadrágot az esthez illő öltönyre, ingre, nyakkendőre cserélheti fel. Ünnepi viseletben jöttek a szerző rokonai, fivére s az orosháziak. Mintha aranylakodalmát készülne megülni Darvas József, aki ifjú korában vette vállára előbb szűkebb pátriárkája, a Viharsarok szegényeinek gondját s jegyezte el magát utóbb az agrár- és a munkásmozgalommal.

Kinek, minek a gondját vette magára Darvas József? Szűkebb pátriája gondjait! — javítja ki — bizonyára azonnal — minden olvasónk. A szűkebb pátriárkája szótévesztés, mégpedig a javából.

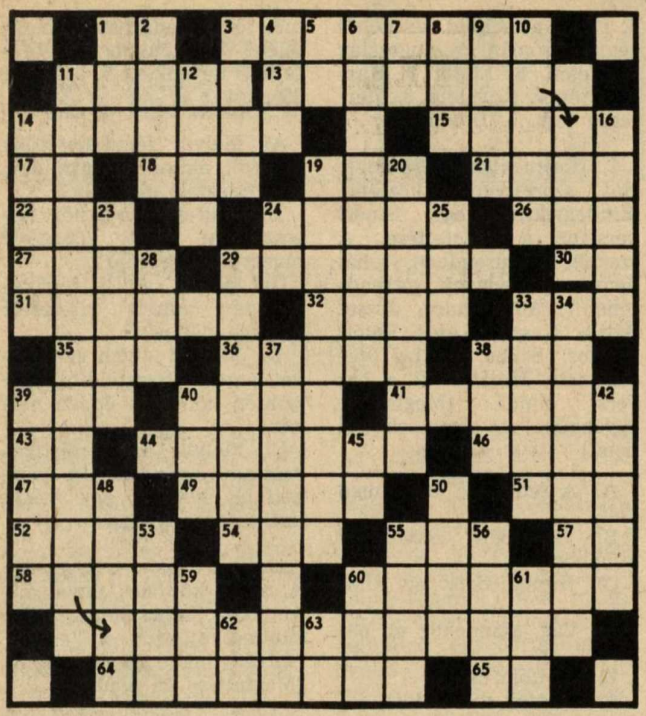

BÖLCS INTELEM

Füst Milán (1888—1967) Kossuth-díjas író, költő megszívlelendő gondolatát idézzük a beküldendő vízsz. 13., függ. 11. és 19. számú sorban.

VÍZSZINTES: 1. Személyes névmás. 3. Ív alakban ferdül. 11. Neves színművész (Tamás). *13. A gondolat első része (zárt betű: G).* 14. Jövedelem. 15. József Attila-díjas költő (Sarolta). 17. Arany, franciául. 18. ... Passos (amerikai regényíró volt). 19. Osztrák és holland autók jele. 21. Filmforgató csoport. 22. Iskola, ahol vezetni tanítanak, röv. 24. Fánkféle sütemény, nevét egy ausztriai üdülőhelyről kapta. 26. Szovjet motorkerékpár-márka. 27. Fiúnév. 29. Otthonába megy. 30. Zenedarab! 31. Szülő kedves megszólítása. 32. Áttüzesedve kilyukad. 33. Jókai szerkesztette újság címe. 35. Idegen helyeslés. 36. Udvariassági látogatás. 38. Letakar. 39. Kossuth-díjas rendező (Frigyes, 1902—1969). 40. Autómárka. 41. Mezőgazdasági eszköz része. 43. De vissza! 44. Anna Seghers regénye: „A ... kereszt". 46. Angola államelnöke volt. 47. Az indium és a szén vegyjele. 49. Válogatott asztaliteniszező (Judit). 51. Kiváló költő, műfordító (Zsuzsa). 52. Lengyel város. 54. Balkáni pénznem. 55. Athéni sportklub. 57. A prazeodímium vegyjele. 58. Aromás italt fogyasztó. 60. A fénytan törvényszerűségein alapuló. 64. Súlyos bűntény, névelővel. 65. Ady egyik írói álneve.

FÜGGŐLEGES: 1. Munkácsy-díjas szobrász (István). 2. Megretten. 3. Falevélszerű a mintázata. 4. Lengyel légiforgalmi vállalat. 5. Azonos betűk. 6. Javaslattal kapcsolatos. 7. Megfelelő. 8. Római számok, összegük 150. 9. Szomjúság enyhítése. 10. Kívül levő. *11. A gondolat második része (zárt betű: L).* 12. Lopakodva megy. 14. Ausztráliai erszényes emlős. 16. A drámairodalom egyik kimagasló alakja. *19. A gondolat harmadik, befejező része.* 20. Intézménynél megőrzésre elhelyezett értéktárgyak. 23. Ehhez hasonló vagy megegyező. 24. Príma, kereskedelmi rövidítéssel. 25. Soksok évvel ezelőtt. 28. Jog, latinul. 29. Ügyintézés helye. 33. A téma az utcán ... (szólás). 34. Szorosan hozzásimul. 37. Nyugtalanít, izgat. 38. Kést köszörül. 39. Jelt ad a karmester. 40. A „Solaris" írója. 42. Híres betyár volt (Jóska). 45. Barkochba-válasz lehet. 48. A vetőmag kórokozóit elpusztító vegyszeres lé. 50. Heves megyei község. 53. „Tanum..., s minden seregi!" (Arany-idézet). 55. Szerzetesi rang. 56. Idegen szóösszetételekben jelentése: kéz, ujj. 59. Időhatározó névutó. 60. A másik helyen. 61. Komfortos lakás tartozéka. 62. Kenyérgabona egynemű betűi. 63. Azonos a 30 sz. sorral.

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

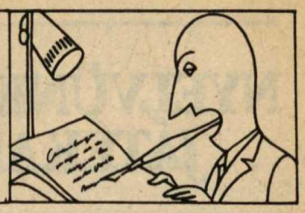

Határozat helyesírási szabályzatunkról

Az akadémiai helyesírási szabályzatok alapvető művek: a bennük megfogalmazott szabályokhoz igazodik az egész magyar nyelvű írásgyakorlat hazánk határain belül és kívül egyaránt. Társadalmi fontosságuk miatt — másfél évszázados hagyomány szerint — a szabályzatokat sohasem a tudományosan illetékes akadémiai osztály, még kevésbé ennek egy bizottsága, hanem mindig a Magyar Tudományos Akadémia egésze mint testület bocsátotta ki. Ezért foglalkozott az Akadémia elnöksége 1980. október 28-i ülésén A magyar helyesírás szabályai 11. kiadásának ügyével.

Az elnökségi határozat leszögezi, hogy a helyesírás csak akkor tudja jól betölteni társadalmi szerepét, ha folyamatosan gondozzák, ha bizonyos időközökben hozzáigazítják a változó nyelvhez, a tudomány eredményeihez, a közönség elvárásaihoz. A 10. kiadás megjelentetése (1954) óta eltelt negyedszázadban végbement minden irányú fejlődés miatt elérkezett az ideje annak, hogy írásunk szabályainak rendszere a jelenleg érvényben levőnél célszerűbb elrendezésben, közérthetőbb formában, nyelvünk állapotához és közönségünk igényeihez szabva, modern tudományos felfogásban és egy-két ponton kissé módosítva tétessék közzé.

Az Akadémia a 11. kiadást 1982-ben, az első akadémiai helyesírási szabályzat megjelenésének 150. évfordulóján óhajtja megjelentetni.

Olvasóinkat már eddig is tájékoztattuk a leendő szabályzat egyes problémáiról (így pl. a *dz, dzs* dolgáról; vö. Nem hit kérdése! 1979. 4. sz.). Ezután is hírt adunk a szabályzat készülésének fontosabb mozzanatairól.

Fábián Pál

A kérdőjel sem hibás

Korchmáros László írására (1980. 4. sz.) a következőket felelhetem.

Én azokat az eseteket tartom helytelennek, amikor értelemzavaró a mellékmondat tartalmára vonatkozó írásjel, és esetleg többször is utána kell olvasnunk, vajon mire gondolhatott a szerző. Két újabb példát mutatok be erre az esetre a magyar vadászújságból: „Olyan érzésem volt, hogy sikerül a reggeli magaslesen eredményt elérni!?" „Alig vártam a nyolc órát, hogy S. A.-ék megjöjjenek, s megtudjam, milyen eredménnyel jártak?" Ezeknek a mondatoknak a végén bizony jobb lenne a pont annak a logikus, világos és könnyen belátható szabálynak az értelmében, hogy a mondatvégi írásjelet a főmondat határozza meg.

Ennek ellenére elfogadom, hogy vannak kivételek, mint pl. a „Kérdem, olyan nagy hiba ez a kérdőjel?" típusú mondat, amelynek a főmondata valóban akár el is maradhatna. A költői nyelv megoldásaival sem vitatkozhatunk, hiszen a költő a helyesírást alkalmanként érzései, gondolatai tökéletesebb kifejezésének rendeli alá.

A nyelv egyik legfontosabb feladata az, hogy minél jobban ki tudjuk fejezni magunkat úgy, hogy a másik minél jobban megértse. Ha ehhez csak a helyesírás egy szokványos megoldásának megsértése révén jutunk el, akkor ám tegyük ezt tudatosan. De ha puszta figyelmetlenségből, felületességből térünk el a szabálytól, akkor az nem tekinthető indokolt kivételnek, hanem egyszerűen hiba.

Novotny Júlia

VAN KISKAPU

Korchmáros László az Édes Anyanyelvünk 1980. 4. számában megjelent hozzászólásában keresi a kiskaput — igen következetesen — a helyesírási szabályzat (az alárendelt összetett mondatok írásjelhasználatával foglalkozó) 337. és tulajdonképpen egyúttal 344. és 346. pontjának kemény falán is.

Levélírónkban jogosan ébredtek kételkedő gondolatok egypár érdekes és jellemző mondatpéldával kapcsolatban. A következőkben két bizonytalanságra valóban okot adó esettel szeretnék foglalkozni.

1. A magyarban vannak — mint ahogy levélírónk is ilyesformán érzi — olyan mondatszerkezetek, melyekben a főmondatok elvesztették eredeti főmondatjellegüket, s csupán valamilyen mellékes információt, a beszélő szubjektív állásfoglalását fejezik ki, vagy csupán a figyelem fölkeltését, a mondanivaló nyomatékosítását szolgálják. Például: „*És lásd*, akadt / nő, ki érti e szavakat, / de mégis ellökött magától." (József Attila: Nagyon fáj); „*Tudja isten*, hogy mi okból / Szeretem?" (Petőfi Sándor: Itt van az ősz, itt van újra...).

Az ilyen akár el is hagyható, csupán módosító értelmű főmondatok esetében valóban nem a főmondat, hanem a mondanivaló legfontosabb részét tartalmazó mellékmondat határozza meg a mondatvégi írásjelet.

2. Gyakran fordul elő az átmeneti közlésformáknak egy jellemző típusa az úgynevezett kapcsolt egyenes beszéd is, amely függő idézetként *hogy* kötőszóval kezdődik, s egyenes idézetként folytatódik. Például: „De mikor mondom neki, hogy *nem szabad bejönni!*" (Illyés Gyula: Petőfi Sándor. 1972. 71.).

A közlésformák ilyenfajta kereszteződésének értéke, hogy lehetővé teszik az eleven élőbeszéd hű visszaadását. Ilyenkor természetesen az írásjelhasználat is ingadozik.

Keszler Borbála

ÉBER SZEMMEL, FÜLLEL

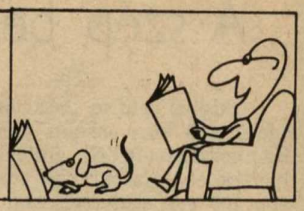

A Magyar Nemzet tavalyi júniusi, júliusi számaiból állította össze Simon Zoárd (8088 Tabajd) levelezőnk az alábbi kis „csokrot":

„A fejkendős **néninek** egészen más miatt fő a feje. **Házasodni szeretne,** talált egy jóravaló özvegyembert..."

Éljen az egyenlőség!

„Hírügynökségi jelentések szerint Carter elnök Rómában **támadásokat intézett a szocialista országok címére."**

Nincs még semmi vész! Csak akkor fordul komolyra a dolog, ha **a szocialista országok ellen intéz támadást** az amerikai elnök.

„A pusztaszeri nemzeti emlékpark felállításának célja kezdettől fogva egyértelmű és világos: **a magyar honalapítás legendájának** évszázadokon keresztül megőrzött hagyománya ezt a helyet – Pusztaszert – teszi meg az első »országgyűlés« színhelyének."

Ki gondolta volna, hogy a magyar honalapítás legenda?

„Szomorú, hogy forráskiadványaink nem valósították meg Wesselényi műveinek és levelezésének... kritikai kiadását. Remélhetőleg a közeljövőben erre is sor kerül."

Mi nem vagyunk ilyen bizakodók!

„Bemutatkozhatott most már a történelmi drámák írója, nagyszerű regénybeli nőalakok megteremtője, **a házasság intézményének hevesen meghunyászkodó ellenzője** és Móricz Zsigmond legfőbb értője és tisztelője."

Ki mutatkozhatott be? **A házasság intézményének** h e v e s e n m e g h u n y á s z k o d ó e l l e n z ő j e?

T. Urbán Ilona

Éber szemmel, füllel

MILYEN GYÁRTMÁNYÚ A MOZDONYVEZETŐ?

HÍREK

BŐVÜL A DÉL-ALFÖLDI VASUTAK KOCSIPARKJA

Új motorvonatokat és kocsikat kapott a szegedi MÁV igazgatóság a dél-alföldi személyszállítás bővítésére. A nyolc csehszlovák gyártmányú — mozdonyvezető — éberségi és egyéb biztonsági felszereléssel ellátott — piros színű motorvonat elsősorban Szentes körzetében segíti a gyors, korszerű közlekedést.

A Csongrád megyei Hírlapban jelent meg ez a nem mindennapi hír. (Beküldője Bereczki Péter, 6800 Hódmezővásárhely, Gyümölcs u. 11.) Szövegében nem nehéz felfedezni a javítanivalót. Mert ugye természetes, hogy nem n y o l c c s e h s z l o v á k g y á r t m á n y ú m o z d o n y v e z e t ő, hanem n y o l c ilyen gyártmányú m o z d o n y segíti Szentes környékén a korszerű közlekedést?

A VIDÁM GYÚJTOGATÓ

Hárman is kivágták a Népszabadság 1980. nov. 11-i számából és elküldték szerkesztőségünknek az alábbi című cikket (Vaskó Istvánné, 4200 Hajdúszoboszló, Jókai sor 20.; Dratsay Zsigmond, 6800 Hódmezővásárhely, Hóvirág u. 21.; Batai Istvánné, 1191 Budapest, Puskás Tivadar u. 8.):

A tárgyalóteremből

Öt évre ítélték a vidám parkbeli gyújtogatót

A v i d á m g y ú j t o g a t ó t ítélték öt évre? — kérdezik levélíróink. — Nem, hiszen nem a v i d á m, p a r k b e l i g y ú j t o g a t ó-ról van szó a cikkben, hanem egy olyan személyről, aki a Vidám Parkban gyújtogatott. Ezért nevezhetjük őt v i d á m p a r k b e l i g y ú j t o g a t ó-nak.

A szép beszéd ünnepe

Október utolsó vasárnapján az ország minden részéből odasereglő középiskolás diákok népesítették be a széphalmi Kazinczy-kertet. Az emlékezés perceinek némaságával helyeztek el koszorút Kazinczy Ferenc és felesége sírján, s az épp 160 éve született aradi vértanú, Kazinczy Lajos szobra előtt. Majd a harmonikus oszlopsor előterében immár nyolcadszor hangzottak el az értékelő szavak, köszöntő tapsok a *sátoraljaújhelyi „Édes anyanyelvünk" verseny* záró aktusaként.

Ezt az ünnepi aktust hosszas készülődés, szívós munka előzte meg; az „Édes anyanyelvünk" nyelvhasználati verseny nem könnyű próbatétel. Akik ide eljutottak, megyéjük versenyének győztesei.

Az országos döntő is két fokozatú. Írásbeli fordulója a megszerzett nyelvi ismeretek alkalmazásának minőségét, a nyelvi árnyalatok iránti érzékenységet, a kritikai érzéket, az átalakító és alkotó képességet méri. A tesztlap feladatrendszere a nyelvhasználat szinte minden elemét érinti, a sikeres megoldáshoz egyaránt szükséges a leleményesség és a tudatosság.

A második, a szóbeli forduló még inkább megköveteli a sokoldalúságot: a jó szerkesztőkészség, a könnyed fogalmazás, a szép beszéd nélkülözhetetlen a sikerhez. Az idén 18—20 perces felkészülés után vázlat alapján három megadott feladat egyikét adhatták elő a bíráló bizottság s az érdeklődő közönség előtt. Az első az előző napi közös kiránduláshoz kapcsolódott: a hollóházi kirándulásról kért élménybeszámolót (az elképzelt hallgatóság: iskolatársak a KISZ-klubban); a második a versenyző szülőhelyének avagy iskolája székhelyének bemutatását adta feladatul egy, az iskolát meglátogató diákcsoport előtt tartandó ismertetés formájában; a harmadik feladat egy, az iskola KISZ-bizottságának ülésén elhangzó felszólalás megtervezése és elmondása volt „A KISZ kongresszusára készülünk" címmel.

A bíráló bizottság, amelynek munkájában a nyelvészek és szaktanárok mellett az oktatáspolitika és az ifjúsági mozgalom képviselői is közreműködtek, négy alkotóelem vizsgálatával értékelte a szóbeli szereplést. Egyaránt mérlegre kerül a *tartalom* (a beszédbe foglaltak tárgyi helyessége, témához tartozósága, a gondolatmenet logikája, a beszédmű felépítettsége és tagoltsága), a *műfaj* (a választott kifejezés-anyagnak, szerkesztési formának, stílusszintnek a megadott helyzethez és műfajhoz illősége), a *nyelvi megformálás* (a fogalmazás formai helyessége, tömörsége, világossága) és az *előadási forma* (a hangvétel, a hangadás, a hangképzés, a mondat- és szövegfonetikai eszközök használata, az előadói külsőségek, a kapcsolatteremtés a hallgatósággal).

Új színt hozott a versenybe, hogy másodízben és most már „teljes számban" résztvevő szakmunkástanulók mezőnye, amint Deme László megállapította: „nemcsak van, hanem fejlődik, erősödik". Csak szónoki kérdés tehát, hogy szükség van-e az ilyen erőpróbára. Összefoglaló értékelésében Bencédy József elmondta: határozott fejlődés tapasztalható elsősorban a szóbeli megnyilatkozások színvonalában, s ez mindenképpen örvendetes. Ez a verseny az élőszó kifejezőerejének fejlesztésére irányította az iskolák figyelmét, s a helyi (iskolai, városi, megyei, budapesti) elődöntők rendszerével a középfokú iskolák tanulóinak, tanárainak tömegét mozgósította az alkotó nyelvhasználat szolgálatára.

A széphalmi bensőséges ünnepen a bíráló bizottság döntése alapján 15 versenyző vette át Sátoraljaújhely város tanácsának plakettjét, a KISZ Központi Bizottságának 500—500 forintos pénzjutalmát. Ezek — betűrendben — a következők: Csongrádi Melinda (Salgótarján), Dezsényi István (Csongrád), Dolmány Ildikó (Győr), Heckenast László (Budapest), Horváth Margit (Kecskemét), Kádár Péter (Hódmezővásárhely), Kovács Ibolya (Hajdúböszörmény), Maka Éva (Gyöngyös), Nusser Tamás (Mosonmagyaróvár), Réthalmi Sándor (Várpalota), Sajben Klára (Békéscsaba), Torák Ilona (Salgótarján), Tóth Judit (Zalaegerszeg), Végh Balázs (Vác), Völgyi Éva (Székesfehérvár).

Az őket köszöntő taps felkészítő tanáraiknak is szólt, de az ügynek is, amelyért oly eredményesen vetélkedtek. S a krónikásban felidéződtek a közeli sírban nyugvó Kazinczy Ferenc egyik episztolájának szavai: *„Lehat hamvaihoz a szó, s áldva tér felétek!"*

Legyünk büszkék rá, hogy megvalósítunk valamit az ő álmaiból!

Kováts Dániel

POSTALÁDA

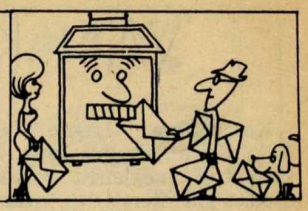

Gulácsi Anna — Munkács, Béke u. 133. — szeretné megtudni, hogy a *tessék szíves (lenni)* kérésformát mióta használjuk.

A kérdezett kérésformula viszonylag újabb alakulás nyelvünkben. Csak a XIX. század óta használatos. 1716-ban jegyezték le először a *tessék* igealakot, amely a *tetszik* ige elavult *tetik* előzményének a felszólító módú, egyes számú 3. személyű formája. A *szíves* melléknév sem nagyon sokkal régebben bővült a ma szokásos 'kedves, készséges, jószívű' jelentésekkel, a régi nyelvben 'bátor' volt a *szíves* ember. Zrínyinél még ezt olvassuk: „Mint az oroszlány ordítás, úgy meg-rettenti a szíves ember-is a király haragja." Vagy: „Delimán mint szűves oroszlán sok vadászt erőben ha lát, nem fut, haraggal előttük mégyen."

A XVIII. századi forrásokban ilyen kifejezésekre bukkanhatunk: *Tessék* leülni az Úrnak; *Tessék* meghallgatni a regveli éneket; *Tessék* bejönni. Az ilyen típusú kifejezések bővültek azután a következő században a felbukkanó *legyen szíves (legyen kegyes)* udvarias felszólítással.

Az udvariassági kifejezések történetét, keletkezésük hátterét is vizsgálva Kertész Manó írta meg, a Szállok az Úrnak című munkájában. Mint műve alcímében — Az udvarias magyar beszéd története — jelzi, még sok ilyenféle, ma már homályos szólás eredetét kutatta fel.

R. Lovas Gizella

Nagy Béla — 1071 Budapest, Dembinszky u. 29. — az *erkölcsi kopás* kifejezés helyességéről kérdezi véleményünket.

Az *erkölcsi kopás* már elterjedt — bár vitás helyességű — szakkifejezés. A Műszaki lexikon címszavai között is szerepel, másképp *relatív avulás*-nak nevezik. Jelentése: az állóeszközök folyamatos relatív használati-érték-csökkenése. Az *erkölcsi kopás* oka, hogy a műszaki fejlődés folytán ugyanabból az állóeszközfajtából (pl. üzemi berendezésekből, gépekből) egyre korszerűbbeket állítanak elő, így az egyébként még jó állapotban levő berendezések, gépek, műszerek stb. már nem felelnek meg a korszerű követelményeknek, elavulnak.

Felde Györgyi

Tóth István — 1222 Budapest, Kiskőbánya u. 20. — szóvá teszi, hogy a *korona, magyar korona, magyar szent korona* kifejezéseket hol kis, hol pedig nagy kezdőbetűvel írják. Úgy gondolja, hogy az ilyen típusú, magasztos jelentésű szavakat mindig nagybetűvel kellene kezdenünk. A *korona* nagy kezdőbetűs írását még az is indokolja, hogy kis kezdőbetűvel írva össze lehet téveszteni a pénz, fizetőeszköz jelentésű *korona* szóval.

Igaza van levélírónknak, az említett kifejezések írása valóban következetlen. Abban azonban nem adhatunk igazat, hogy 'az uralkodást jelképező királyi fejdísz' jelentésű és a magyar államiságot is jelképező *korona* szót — magasztos jelentéstartalma és a fizetőeszköz jelentésű *koroná*-val való összetéveszthetősége miatt — tulajdonnévként kellene kezelnünk, és ezért nagy kezdőbetűvel kellene írnunk. A régebben használatos *Magyar Szent Korona* írásmód csupán megszokáson alapult, nem pedig helyesírási szabályon. A kezdőbetűk használatának az az alapszabálya, hogy a közneveket kis kezdőbetűvel írjuk, a tulajdonneveket pedig naggyal. A magasztos jelentésű *állam, béke, haza, országgyűlés* stb. szavakhoz hasonlóan a *korona* is köznév, nem pedig egyedi megnevezés, tulajdonnév. A nagy kezdőbetűs írás kezdeményezésére ezért sem okot, sem lehetőséget nem látunk.

T. Urbán Ilona

Simon László — 7300 Komló, Zrínyi tér 5. — arról panaszkodik szerkesztőségünknek küldött levelében, hogy mostanában gyakrabban hallható a véleménye szerint erőltetett, mesterkélt *igérvény* szó. Szeretné, ha gátat lehetne vetni terjedésének.

Nem kell az *igérvény* szótól félteni nyelvünket, hiszen ezt ma már sok ezer

ember ismeri, és használja is. Értelmező szótáraink is tartalmazzák, elsősorban mint pénzügyi szakkifejezést. Jelentése: 'a Nemzeti Banktól kiállított, a kérelmező számára tőkés ország(ok)ba való turistaútjához devizát biztosító irat'.

Heltainé Nagy Erzsébet

Bizám Ferenc budapesti levelezőnk helyteleníti az *akárhogy is nézzük* szerkezetben az *is szórendi* helyét. Ő úgy tanulta, hogy az *is*-nek mindig az állítmány után kell állnia. Ha ez a szabály, miért nem követjük? — kérdezi.

Az *akárhogy is nézzük* kifejezés bírálata nem helytálló. Valamikor csakugyan szabály volt, hogy az *is*-nek csakis az állítmány mögött szabad állnia, ezt a szabályt azonban a nyelv kinőtte, nem tűrte meg. Már 1938-ban szemrehányóan állapította meg egy nyelvész, Gyomlay Gyula (Magyar Nyelv 34. sz.), hogy a magyar íróknak több mint 90 százaléka nem tudja szabályosan elhelyezni az *is* szócskát. Móricz, Tamási szinte csak „hibásan" használja, de előfordul ez a forma Kosztolányi, Zilahy, Németh László, Fekete Sándor, Szabó Dezső írásaiban is. Nos, az eltelt bő negyven év alatt még inkább tért hódított az ön által kifogásolt szórend, olyannyira, hogy a régi szabályt fenntartani ma már dőreség volna. Ezért használják a nyelvészek is, többnyire tudatosan, teret nyitva ennek az élő és a nyelvre egy csöppet sem ártalmas formának. A változás lényege tehát a következő: az *is* nem az ige mögé, hanem a leghangsúlyosabb szó mögé törekszik.

— grl —

Kovács Éva — 7624 Pécs, Kacsóh Pongrác u. — az idegen intézményeket jelölő mozaikszók kiejtésére vonatkozóan kér szerkesztőségünktől tanácsot.

Az *OPEC, IBM* stb. idegen mozaikszavak esetében a magyaros kiejtésre kell törekednünk. A kérdés azonban kissé bonyolultabb annál, semhogy ezt a megoldást kivétel nélkül alkalmazni lehetne. Az *UNESCO*-t például nem ejthetjük *unescó*-nak, hanem latinosan *uneszkó*-nak. Itt legfeljebb az angolos *juneszkou* kiejtés tekinthető modorosnak. A *NATO*-t és a *SEATO*-t sem ejtjük *nató*-nak, illetőleg *seató*-nak, hanem (az angol ejtéstől ismét eltérően) *nátó, szeátó* formában. Az *OPEC* mozaikszót nálunk *opec*-nek és *opek*-nek egyaránt ejtik. Az *UNCTAD* kiejtése nálunk latinosan: *unktad*. Az *IBM*-et magyarosan és általunk is helyeselt formában *íbéem*-nek ejtjük, az *ájbíem* angoloskodó és fölösleges. Az idegen betűneveket — sajnos — nincs mindig alkalmunk „megmagyarítani". Például a *Volkswagen VW* rövidítését mi is *fauvé*-nek ejtjük, hiszen a *vévé* zavaró, a *vé dupla vé* pedig szokatlan volna.

Összefoglalóan tehát megállapíthatjuk, hogy a magyaros mozaikszóejtés általában helyeselhető, de olykor a latinos vagy németes kiejtésnek is teret kell engednünk.

Ladó János

Béni József — 6800 Hódmezővásárhely, Béke u. 106. — azt írja levelében, hogy lakóhelye nevének eredetével szeretne foglalkozni.

Mindenekelőtt felhívjuk levélírónk szíves figyelmét egy két éve megjelent műre, amely valamennyi magyarországi város és község nevének eredetével is foglalkozik, számos Magyarországon kívüli elnevezés magyarázata mellett. Szerzője Kiss Lajos, a mű címe: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Eszerint: „A 14. században kialakult Hódmezővásárhely [Hodwasarhel, 1385] két Árpád-kori falunak, Hódnak és Vásárhelynek az összeolvadásából keletkezett. A *Hód* helynév a legvalószínűbb feltevés szerint a *hód* állatnévvel azonos. A vidék egykori tavai közül a *Hód-tava*... volt a legnevezetesebb. Erre emlékeztet a *Hód-tava* határrész..., továbbá a *Hód-tavi-csatorna*. A *Vásárhely* helynév arra utal, hogy a településnek vásártartási joga volt, ...a később betoldott *mező* névelem a helység mezővárosi jellegét domborította ki."

Ami a *hód*, valamint a *hold* (égitest) szavak eredetét illeti, ezekről A magyar nyelv történeti—etimológiai szótára a leghitelesebb tájékoztató. Ezek a szavak nem függenek össze egymással.

R. Lovas Gizella

Rátz Ferenc — 1124 Budapest, Deres u. 10/C — kifogásolja levelében a *munkának megvan a látszatja, tevékenységének nem is volt látszatja* szerkezetekben a *látszatja* szóalakot. Véleménye szerint a *látszatja* helyett olykor előforduló *látszata* is helytelen. Ilyen kifejezésekben, úgy gondolja, csak a *látat* főnév alkalmazása a helyénvaló.

TELEFONT AD

A *munkánknak megvan a látszatja, tevékenységének nem is volt látszatja* szerkezetek ellen semmi kifogásunk sem lehet. A *látszat* főnév ugyanis nemcsak 'valaminek látható, de igazi valójával nem egyező megjelenése' értelemben él, hanem 'látható eredmény' jelentésben is. Természetesen használhatjuk helyette a köznyelvben ritkán előforduló, szintén 'eredmény, siker' jelentésű *látat* főnevet is. A *látszata* forma viszont ebben az értelemben csakugyan hibás volna.

T. Urbán Ilona

Lőrincz Gyula — 1061 Budapest, Népköztársaság u. 5. — arról ír levelében, hogy nem tudja eldönteni, melyik összetétel a helyesebb: a *háztömb-felügyelő* vagy pedig a *tömb-házfelügyelő*.

Bizony fogas kérdés, hogy melyik szó a helyénvaló. Először azt próbáltuk kideríteni, hogy mi a különbség a *háztömb* és a *tömbház* között. A Magyar értelmező kéziszótár szerint a *háztömb* 'utcákkal körülhatárolt zárt házcsoport'. Ennek tehát lehet *háztömb-felügyelője*. A *tömb* szónak viszont van 'háztömb' jelentése, ráadásul a *tömbbizalmi, tömbmegbízott* analógiájára nyugodtan kelet-

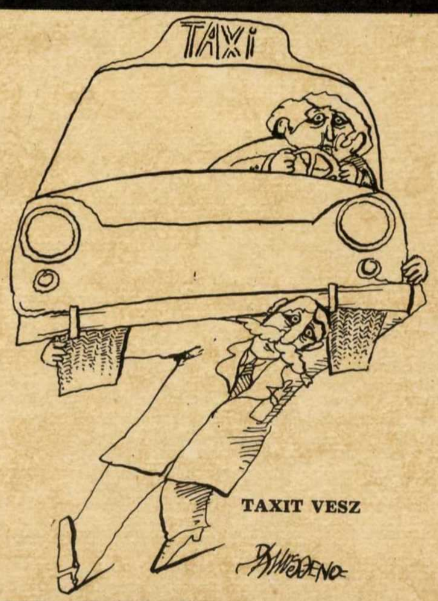

TAXIT VESZ

kezhetnek egyéb *tömb-* előtagú összetételek is. És ha meggondoljuk, hogy a *házfelügyelő* meglehetősen összeforrott, állandósult szóösszetétel, akkor semmi kifogásunk sem lehet a *tömb-házfelügyelő* alak ellen sem.

Felde Györgyi

Tarr Domokos — Cechesti 151, Ind. Hargita, Románia — a *nylon* szó eredete iránt érdeklődik.

A *nylon* szó az amerikai angolban keletkezett mesterséges alkotású márkanévként. Hogy személy szerint ki alkotta meg, nem tudjuk. Hangalakjából az *-on* végződés adva volt az angol *cotton* ('gyapot'), *rayon* ('műselyem') stb. szavak révén. A *nyl* rész önkényes alkotás, nincs semmi jelentése. Úgy keletkezett, hogy az addig vállalaton belül „Rayon-W" néven nevezett új anyagnak egy *-on*-ra végződő két szótagos nevet akartak keresni. Több ajánlat közül választotta ki teljesen önkényesen az amerikai du Pont vegyi gyár új textilrészlegének első igazgatója a *nylon* szót. Gyorsan bekerült a köztudatba, a szakirodalomba, nemzetközi szó lett. Hozzánk is hamarosan eljutott, 1940-ben már nyomtatásban is megjelent az *Új idők* lexikonában, a műselyemről szóló cikkben. A magyar nyelv befogadta a szót, magyaros, a kiejtést tükröző (nájlon, nejlon) írására azonban eddig még nem került sor.

R. Lovas Gizella

Szabados Mihály — 1221 Budapest, Péter-Pál u. 66. — levelében helyteleníti a *sorjáz, sorjáztat* ige használatát. Véleménye szerint csak a *felsorakozik, felsorakoztat* ige fogadható el.

A *sorjáz, sorjáztat* használatával kapcsolatban kifejtett véleményével nem értünk egyet. A 'sorjában elmond', illetőleg 'sorba rak' jelentésű *sorjáz* tájnyelvi hatásra terjedt el a köznyelvben, sőt az irodalmi nyelvbe is bekerült. Ízes, kifejező szó, képzésmódja sem helytelen, így semmi kifogásunk sem lehet ellene. Természetesen a *felsorakozik, felsorakoztat* igét sem tartjuk rossznak, helytelennek, de mivel úgyis oly gyakorta szerepel a sajtó nyelvében, örömmel üdvözöljük szinonimájának használatát.

T. Urbán Ilona

Kelemen Erzsébet — Cluj-Napoca, Manastur, Cart. Mehedinti 22—4. — azt kérdezi levelében, helyesek-e ezek a kifejezések: *telefont ad telefont kap, taxit vesz.*

Mindenképpen idegenszerű kifejezés mind a három. Az erdélyi magyar nyelvben valóban román kifejezések szó szerinti fordításai lehetnek.

A magyarországi köznyelvben, jobbára csak a beszélt nyelvben, szintén idegen hatásra, előfordul hébe-hóba a *telefont kap;* ezt azzal magyarázhatjuk, vagy inkább mentegethetjük, hogy a *telefonon értesítést (üzenetet, kérdést, hírt) kap* kifejezésből is tömörülhetett a tárgyragos szó elhagyásával. Egyébként a *telefon* szónak önmagának is kifejlődött 'telefonbeszélgetés, telefonhívás' jelentése. Például: Gyorsan elintézett, lebonyolított néhány *telefont; Telefont* vár valakitől. Hallani ritkán ezt is: *taxit vesz,* de csak ilyenféle helyzetben: Nem jár arra semmi jármű (villamos, autóbusz, vonat), hogyan jutok gyorsan oda? Hát *végy taxit!* Kissé erőltetett magyarázata lehet ez utóbbinak, hogy a *vesz* ige ilyen értelemben is használatos: bérbe vesz (taxit bérel), használatba, igénybe vesz, egyszer vagy rendszeresen használ valamit.

A *telefont ad,* azaz 'telefonál, telefonon odaszól, telefonon felhív' szerencsére itt még nem ütötte fel a fejét.

Természetesen egyetértünk levélírónkkal abban, hogy az előbbieket is így mondjuk helyesebben: telefonáltak, (műsorban) telefonkérdést kaptunk, telefonon kérdezik, valamint: taxiba ül, taxin megy, utazik, (hosszabb útra) taxit bérel.

R. Lovas Gizella

Kiss József — 1091 Budapest, Üllői út 121. — gyermeke részére a *Novák, Renátusz* férfi-, illetve a *Kyri, Neste,* esetleg az *Árpádina* női utónév anyakönyvi bejegyzését kéri. E nevek megítélését az alábbiakban közöljük:

A *Novák* férfi- és az *Árpádina* női utónév hazánkban létező nevek, anyakönyvezésük elfogadható. A *Neste* mint a *Nyeste* alakváltozata régi magyar név, női utónévként való bejegyzése szintén indokolható. A *Renátusz* név — a *Renátó* latin eredetű alakváltozata — ugyancsak javasolható anyakönyvi bejegyzésre. A *Kyri* név anyakönyvezését azonban nem javasolhatjuk.

Ladó János

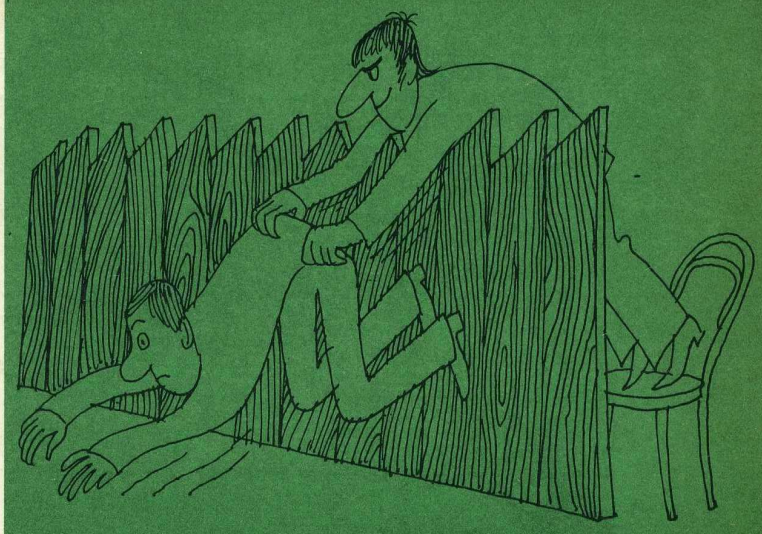

ATRÁZTA A BARÁTJÁT

AZ ÜGYNÖK RÁHARAPOTT A JÁTÉKOSRA
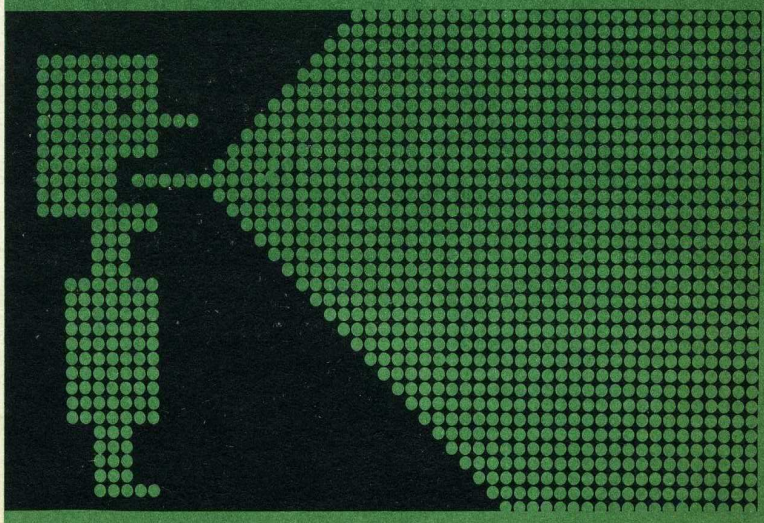
TARTALOM ÉS FORMA EGYSÉGE